

PER WIKBERG, CHARLOTTE STENIUS, MAGDALENA GRANÅSEN

Per Wikberg, Charlotte Stenius, Magdalena
Granåsen

På egen hand i nationens tjänst

Berättelser från Försvarsmaktens enskilda insatser 1990-2015

Bild/Cover: Privat bild tagen av en av personerna som intervjuats. Bild återgiven med tillstånd

Titel	På egen hand i nationens tjänst
Title	On single assignments in the service of the nation
Rapportnr/Report no	FOI-R--4632--SE
Månad/Month	December
Utgivningsår/Year	2018
Antal sidor/Pages	74
ISSN	1650-1942
Kund/Customer	Försvarsmakten
Forskningsområde	12. Övrigt12. Övrigt
FoT-område	
Projektnr/Project no	E72170
Godkänd av/Approved by	Linda Sjödin
Ansvarig avdelning	Ledningssystem

Detta verk är skyddat enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, vilket bl.a. innebär att citering är tillåten i enlighet med vad som anges i 22 § i nämnd lag. För att använda verket på ett sätt som inte medges direkt av svensk lag krävs särskild överenskommelse.

This work is protected by the Swedish Act on Copyright in Literary and Artistic Works (1960:729). Citation is permitted in accordance with article 22 in said act. Any form of use that goes beyond what is permitted by Swedish copyright law, requires the written permission of FOI.

Sammanfattning

Enskilda insatser är benämningen på de internationella uppdrag som Försvarsmakten bemannar på enskilda platser på uppdrag av organisationer såsom FN, EU, Nato m.fl. En mera omfattande uppföljning av dessa enskilda insatser saknas. Därför har Försvarsmakten initierat tre delstudier, en registerstudie, en enkätstudie samt en intervjustudie för att kartlägga erfarenheter och konsekvenser av enskilda insatser som genomförts under perioden 1990-2015. Syftet med studierna har varit att utveckla och förbättra Försvarsmaktens stöd till och uppföljning av sådana insatser. I denna rapport redovisas intervjustudien.

Intervjustudien utgick från en öppen frågeställning utan i förväg specificerade hypoteser. Totalt genomfördes 20 intervjuer. De intervjuade fick berätta om sina upplevelser över tid avseende yrkesroll, familj, individuell utveckling och övrigt. Analysen baserades på en innehållsanalys av intervjupersonernas utsagor. Utsagor med likartat innehåll sorterades in i en lista med kategorier av erfarenheter som sedan sammanfattades.

Resultaten från studien pekar på att beslutet att söka enskild insats ofta är ett livsprojekt- ett äventyr man länge planerat. Stödet hemifrån är viktigt. Den långa tjänstgöringstiden och den begränsade kontakten med familjen innebär en belastning på relationen. Nästan hälften har haft med sig sin familj under någon av sina insatser. Nästan alla intervjuade hade genomfört fler än en enskild insats. Förberedelserna har varit tillräckliga, men delar kan förbättras, i synnerhet avseende den utmaning som kulturella skillnader kan innebära. En enskild insats innebär ett stort eget ansvar och problemlösande. Flera föreslår ett mentorssystem och kontakt med någon annan svensk person i området upplevs som värdefullt. Vissa har upplevt brister i stödet från Försvarsmakten under insatsen. Flera beskriver hotfulla situationer till följd av konfliktsituationen i insatsområdet, men många menar att bristande trafiksäkerhet är den allra största risken. Flera beskriver att det kan råda en alkoholkultur med få restriktioner under enskilda insatser, vilket ibland inneburit en risk, både för den enskildes hälsa men det har även påverkat operationssäkerheten. Mottagandet och avrapporteringen vid hemkomst upplevs olika, vissa vill hem till familjen direkt och andra avrapporterar gärna först. De flesta av de intervjuade skulle kunna tänka sig att åka på enskild insats igen.

Utifrån studien rekommenderas att undersöka om det nuvarande hemkomst-samtalet kan ske i insatsområdet eller i dess anslutning innan hemkomsten till Sverige. Vidare kan Försvarsmakten utveckla hur man tar tillvara erfarenheterna från de som deltagit i en enskild insats, kanske genom att de får utbilda andra eller som mentorer. Det är också viktigt att markera värdet av utlandstjänstgöring genom symboliska åtgärder såsom medaljer, på veterandagar eller på annat sätt.

Nyckelord: Intervjustudie, veteran, enskild insats, Försvarsmakten, internationell insats.

Summary

In addition to the contribution of military units to international missions, the Swedish Armed Forces also contributes with individual assignments, where individuals act as observers, advisors, personnel instructors, etc. There is a lack of a comprehensive follow-up of these individual assignments. Thus, the Armed Forces has initiated three studies; a register study, a survey study and an interview study, all three focusing on the experiences and consequences of individual assignments undertaken during 1990-2015. The purpose was to improvement of the Armed Forces' support and follow-up of this type of missions. This report is based on the interview study.

The interview study had an explorative approach. Based on a random sampling of individuals, 20 interviews were conducted. The respondents described their experiences with regard to their career, family, individual development and other issues. Statements with similar content were sorted into a list of categories, which then formed the basis for a summary of the respondents' experiences.

The results imply that the reason for applying for individual assignments often is a part of a life project. Support from family members is important, and almost half of the respondents had brought their family with them. Almost everyone had also done more than one single assignment. The preparations were experienced as sufficient but could be improved. Preparations for potential cultural differences is a challenge. There were different views on how the contact with the Armed Forces worked during the assignment; some were satisfied while others were dissatisfied. In general, traffic was considered a greater risk than the actual conflict in the area of action. Many would also appreciate a mentoring system. Contact with other Swedes was shown to be valuable, even if there was no national camp. The long service time and limited contact with family members put a strain on the respondents' relationships. Alcohol was reported to occasionally pose a risk, both on an individual level and also on an operational safety level. The reception and reporting after completion of the mission were experienced in different ways; some wanted to go home to their family straight away, whereas others found it positive to report first. Most of the participants would consider an individual assignment again.

It is recommended that debriefing becomes a part of the assignment, presumably in the mission area or close by, rather than after arrival in Sweden. In addition, the Armed Forces should make better use of the experiences of those who have been on individual assignments, for instance, by training others or acting as mentors. It is also important to emphasize the significance of international missions through symbolic actions such as medal awards, veteran days, etc.

Keywords: Interview, veteran, individual assignment, Armed Forces, international missions.

Innehållsförteckning

1	Inledning	9
2	Metod	10
2.1	Deltagare	10
2.2	Intervjuprocedur	11
2.3	Analysprocedur	12
3	Resultat	14
3.1	Typer av insatser och befattningar	14
3.2	Incitament	16
3.3	Förberedelser	22
3.4	Tidigt under insatsen	30
3.5	Rutinfas	39
3.6	Avveckling	52
3.7	Vidare efter insatsen	61
4	Diskussion och rekommendationer	68
4.1	Validitet	68
4.2	Finns det likheter mellan individernas erfarenheter?	68
4.3	Varför åker de på enskild insats?	69
4.4	Är förberedelserna relevanta?	70
4.5	Att komma in i rutinerna	71
4.6	Vardagen vid insats när rutinerna satt sig	73
4.7	Avveckling och hemkomst	74
4.8	Att gå vidare efter insatsen	75

1 Inledning

Enskilda insatser är det övergripande namnet för de delegater, militärobservatörer och stabsofficerare i Försvarsmakten som tjänstgör i internationell insats på enskilda platser. Den organisation som ansvarar för insatsen (FN, EU eller annan internationell organisation) beslutar hur många befattningar Sverige ska bemanna, vilket vanligtvis varierar mellan 1-10 personer. Utmärkande för dessa insatser är bl.a. att man ofta är ensam svensk, lång tjänstgöringstid (ofta tolv månader) och att många tjänster är obeväpnade i en riskfylld miljö.

Till skillnad från förbandsinsatser saknas en mera omfattande uppföljning av dessa enskilda insatser. Försvarsmakten initierade därför genom Veterancentrum på personalstaben en mer omfattande kartläggning av erfarenheter och konsekvenser från de enskilda insatser som genomförts under 1990-2015. Det övergripande syftet var att bidra med underlag för att utveckla och förbättra Försvarsmaktens stöd till och uppföljning av enskilda insatser. Kartläggningen är uppdelad i tre separata studier med tre olika utförare.

- 1) En registerstudie av offentliga register som genomförts av Karolinska Institutet.
- 2) En enkätstudie, riktad till samtliga som genomfört enskild insats under perioden 1990-2015, som genomförts av Försvarshögskolan (FHS).
- 3) En intervjustudie av ett antal representativa individer där Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) svarat för genomförandet.

Denna rapport redovisar resultat och slutsatser från intervjustudien. Syftet med intervjustudien var att utforska om det finns generella erfarenheter som är viktiga för Försvarsmakten att ta till sig för att kunna utveckla hur individer i framtiden förbereds inför och tas om hand efter utlandsuppdrag i form av enskild insats. Ett annat viktigt syfte var att lyfta fram och synliggöra erfarenheter från den personal som genomfört enskild insats. Förutom att rikta sig till myndigheten Försvarsmakten är avsikten även att rapporten ska kunna läsas i förberedande syfte av de som överväger att söka enskild insats och av närstående till dessa.

Frågeställningen var därmed bred och det fanns inte någon tydlig hypotes kopplat till frågeställningen för projektet utöver att de olika individernas erfarenheter förväntades kunna generaliseras till en begränsad mängd typhistorier. Det innebär att det innan datainsamling inte fanns något genomarbetat teoretiskt ramverk som beskriver vilka aspekter av upplevelsen av händelseförloppet vid genomförande av insats som är viktiga och relevanta. En alltför snäv avgränsning riskerade att leda till att viktiga erfarenheter inte dokumenterades. Istället utgick intervjuerna från insatsens genomförande över tid och hur detta inverkat på yrkesroll, familj, individuell utveckling och övrigt.

2 Metod

Studien genomfördes som en intervjustudie utifrån en explorativ ansats. Analysen byggde därmed på att det inte fanns något i förväg definierat klassifikationsschema. Det innebar en öppen klassificering av teman i det underlag som dokumenterades vid intervjuerna. För den som vill fördjupa sig i vad detta innebär metodmässigt rekommenderas Weller och Romney (1988)¹ eller Ryan och Bernard (2003)². Ansatsen var vidare en innehållsanalys av berättelserna – dvs. vad och vilka erfarenheter berättas det om? – till skillnad mot en diskursanalys – dvs. på vilket sätt och med vilket perspektiv berättar individen om sina erfarenheter? För en fördjupning avseende skillnaden mellan innehålls- och diskursanalyser rekommenderas Silverman (2015)³.

2.1 Deltagare

Försvarsmakten svarade för urval av individer inom kategorier som representerade olika kombinationer av:

- vilket årtionde (1990, 2000 eller 2010) insatsen genomförts,
- internationella uppdrag där Försvarsmakten svarat för bemanning av befattningar under en tid kortare än tre år (exempelvis MONUA⁴) och uppdrag där bemanningsansvaret varit längre än tre år (exempelvis UNMIS⁵),
- individer som genomfört enskild insats en gång och de som genomfört enskild insats två eller fler gånger.

Urval av individer inom respektive kategori var randomiserat. Försvarsmakten svarade sedan för första kontakt och inbjudan till intervju med de som slumpats fram. De som var intresserade av att delta i studien kontaktade direkt studiens

¹ Weller, S., Romney, A. (1988). *Systematic Data Collection (Qualitative Research Methods Series 10)*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

² Ryan, G. W., & Bernard, H. R. (2003). Techniques to identify themes. *Field methods*, 15(1), 85-109.

³ Silverman, D. (2015). *Interpreting qualitative data*. Sage

⁴ United Nations Observer Mission in Angola (MONUA), uppdraget var att konsolidera fredsprocessen men insatsen avbröts efter att två FN-flygplan skjutits ned av rebellrörelsen. Personal från Försvarsmakten roterade på befattningar under perioden augusti 1997 – mars 1998. Notera att insatsen enbart anges som exempel på ett uppdrag kortare än tre år.

⁵ United Nations Mission in Sudan (UNMIS), insatsen bevakade fredsavtalet som slutits mellan regeringen och rebellrörelsen⁵. Personal från Försvarsmakten roterade på befattningar under perioden juni 2005 till juni 2012.

projektledare. Förfarandet innebar att personalen från FOI inte visste vilka individer som blev inbjudna att delta men också att Försvarsmakten inte visste vilka som valde att tacka ja till att delta.

Inbjudan skickades ut till 60 individer. I inbjudan framgick att deltagande i studien var frivilligt och kontaktpuppgifter till projektledaren på FOI för att boka in tid för intervju. I övrigt bifogades till inbjudan forskningsinformation som gav en översiktlig information om studien avseende uppdragsgivare, bakgrund och syfte med studien, hur intervjun kommer att gå till, risker och fördelar med deltagande, hantering av data och sekretess, hur deltagare får information om studiens resultat, försäkringar och ersättningar samt vem som är ansvarig. Av 60 inbjudna valde 21 att tacka ja till att bli intervjuade. Av olika skäl gick en av intervjuerna inte att genomföra.

2.2 Intervjuprocedur

Innan intervjun startade gav den som intervjuade en muntlig genomgång av den forskningsinformation som skickats ut i samband med inbjudan. Efter denna genomgång dokumenterades informerat samtycke av såväl den som intervjuats och av den som ledde intervjun. I samband med detta betonades att de, trots att de undertecknat blanketten för informerat samtycke, hade möjlighet att, när som helst och utan att behöva motivera varför, avbryta intervjun.

En intervju förväntades ta cirka två timmar och genomfördes av två forskare, den ena ledde intervjun och den andre antecknade svaren. Vid jämna mellanrum rekapitulerade den som dokumenterade vad denne noterat för den som intervjuats i syfte att säkerställa att svaret dokumenterats på ett korrekt sätt.

Inledningsvis fick intervjupersonen ge en översiktlig beskrivning av insatsen och sin bakgrund. Därefter strukturerades intervjun utifrån ett tidsperspektiv på insatsen med följande grova indelning:

- Incitament. Aspekter som fick de intervjuade att söka eller tacka ja till erbjudande om enskild insats.
- Förberedelser. Olika former av utbildning och förberedelser rörande den tjänst individen lämnar, tjänsten och livet i insatsområdet samt familjen, som oftast lämnas hemma, men som i vissa fall följt med i form av familjemission eller egen lösning.
- Det tidiga skedet vid genomförandet. Den första tiden på plats i insatsområdet innan rutinerna har satt sig.
- Huvuddelen av insatsen. När rutinerna sitter och det dagliga arbetet i insatsområdet rullar på.
- Avveckling av insats. Förberedelserna för att åka hem, hemresan och mottagandet i Sverige.

- Vidare efter insatsen. De kvarstående effekterna och intrycken efter insatsen.

Inom respektive tidsskede ombads intervjupersonen att beskriva sina erfarenheter kring yrkesroll, familj, individuell utveckling och eventuella övriga aspekter. Intervjun genomfördes inte som en djupintervju med successiva följdfrågor syftande till att nå bortom yttranden - till medvetna och omedvetna motiv och attityder bakom vad de påstår och gör. Istället var intervjun upplagd som ett samtal löst strukturerat efter skeden och teman enligt ovan. Intervjupersonen var fri att själv välja vilka erfarenheter som skulle återges och vad som skulle utelämnas.

Intervjun dokumenterades i ett skriftligt intervjuprotokoll på dator som renskrevs direkt efter intervjun. Anteckningarna i protokollet delades in i enskilda utsagor, vilka skulle kunna förstås var för sig. Utsagorna sorterades i tidsskeden i logisk följd, vilket inte behövde vara enligt intervjuteman. Om den intervjuade under intervjun nämnde något som tydligt handlar om ett annat skede än det som för tillfället diskuteras, placerades denna utsaga in i korrekt skede i protokollet. Så snart som möjligt efter intervjun skickades protokollet till den som intervjuats för kommentarer och komplettering. Intervjuprotokollet innehöll inga identitetsuppgifter av typen namn, personnummer eller adress.

2.3 Analysprocedur

Analysen av de justerade intervjuprotokollen skedde i ett antal steg.

Skapande av kategorier. De två inledande intervjuerna användes för att upprätta en preliminär lista av kategorier av erfarenheter. Utsagorna från de två individerna jämfördes parvis avseende överensstämmelse i innehåll inom respektive tidsskede. Utsagorna sorterades därmed in i grupper med likartat innehåll. Varje grupp med matchade utsagor gavs en sammanfattande beskrivning av innehållet i utsagorna. Analysen resulterade då i ett antal kategorier inom respektive skede som totalt representerade alla unika utsagor som dokumenterats vid de två första intervjuerna. Även mindre frekventa erfarenheter togs alltså med.

Successiv analys av intervjuer. För de följande intervjuerna matchades utsagorna i det korrigerade protokollet mot den upprättade kategoriförteckningen – dvs. klassningen av utsagor från tidigare intervjuer. När det bedömdes lämpligt modifierades kategorierna eller kompletterades med nya kategorier. Detta skedde för varje skede. Matchningen gjordes först av de två intervjuerna oberoende av varandra. Därefter gjordes en gemensam analys. I de fall klassningen mellan de två intervjuerna ej överensstämde diskuterades denna utsaga och det beslutades om en slutlig kategoritillhörighet för utsagan. Ifall en utsaga inte kunde matchas mot en befintlig kategori skapades en ny kategori eller en befintlig kategori justerades.

Sammanfattning av erfarenheter. De utsagor som var kopplade till respektive identifierad kategori av erfarenheter användes som underlag till att skriva en sammanfattande text. Även i detta steg matchades likartade erfarenheter med varandra i syfte att beskriva olika delaspekter av erfarenhetskategorin. Ambitionen var att samtliga utsagor inom kategorin skulle vara representerade i sammanfattningen – dvs. även unika erfarenheter bland enskilda individer beaktades och inte bara majoritetens erfarenheter.

I de fall representativa citat använts kan dessa ha justerats något i syfte att ta bort information som kan kopplas till den som intervjuats. Det innebär att specifika Ortsnamn, individer eller missioner ersatts med mer allmänt hållna referenser som exempelvis huvudstaden, insatsområdet eller en chef. I andra fall har citat förkortats genom att bisatser eller mellanliggande meningar tagits bort. I samtliga fall har ambitionen varit att inte förvränga innebörden i utsagan. Det innebär att citat kan innehålla uppgifter som i sak är felaktiga. Sammanfattningen av erfarenheter framgår av kapitel 3 i denna rapport där varje delavsnitt utgör en kategori av erfarenheter.

Slutsatser. Ett första utkast till sammanfattande slutsatser togs, fram baserat på de dokumenterade utsagor som intervjupersonerna godkänt i sina justerade protokoll. En preliminär version av denna rapport som inkluderade dessa slutsatser skickades för remiss och validering till de individer som intervjuats. Dessa erbjöds dels att korrigera eventuella felaktigheter i citaten, dels att föreslå ändringar i såväl resultat som slutsatser. Slutsatserna i studien framgår av kapitel 4 i denna rapport.

3 Resultat

Inledningsvis presenteras en kort översikt av antal, typ av insatser och i vilka befattningar som intervjupersonerna har deltagit. Av anonymitetsskäl beskrivs enbart regioner och vilka specifika insatser det gäller har utelämnats. Av samma skäl har chefs- och stabsbefattningar grupperats ihop till en kategori.

Huvuddelen av resultaten omfattar analys av intervjuerna. Dessa har grupperats efter skede - incitament, förberedelser, tidigt i insatsen, rutinfas, hemkomst och vidare efter hemkomst. Inom varje skede finns underkategorier som motsvarar de teman som identifierats under analysen.

3.1 Typer av insatser och befattningar

Tjugo intervjuer har genomförts. Sjutton av dessa individer har genomfört två eller fler enskilda insatser. Sammantaget har de intervjuade medverkat i 52 enskilda insatser mellan 1990-2015. Tolv av de intervjuade har även medverkat i en eller flera förbandsinsatser, varav tio genomförde förbandsinsats före sin första enskilda insats. Alla intervjuade har, med undantag av en individ, genomfört fler än en internationell insats när förbands- och enskilda insatser räknas ihop.

Det finns en jämn spridning över de tre årtionden som individerna genomfört insatser. 1990-talet – 20 insatser, 2000-talet – 17 insatser och 2010-talet – 15 insatser. De intervjuade har medverkat i 31 unika insatser i Afrika, Asien och Europa (tabell 1). Även om flera intervjuade medverkat i samma unika insats finns det enbart några enstaka exempel på när två av de intervjuade deltagit i samma insats under samma tidsperiod, och intervjuerna visade inga indikationer på att de har varit på samma plats under samma tidsperiod. Drygt hälften av erfarenheterna kommer från FN-insatser, följt av EU-insatser (tabell 1). Under tio av de 52 insatser som de intervjuade deltagit i har deras familj varit med, antingen som en del av en familjemission eller på individens eget initiativ och bekostnad.

Tabell 1. Den övre delen av tabellen anger de 31 unika insatsernas spridning i världen. Den undre delen av tabellen anger antal insatser som de intervjuade deltagit i fördelade på organiserande organ: AU, EU, FN, Nato och SIDA. Inom parentes antal unika insatser.

Organisation	Antal genomförda insatser
Afrikanska Unionen (AU)	1 (1)
Europeiska Unionen (Eu)	14 (6)
Förenade Nationerna (FN)	31 (19)
Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)	2 (2)
North Atlantic Treaty Organization (Nato)	2 (1)
Styrelsen för Internationellt utvecklingssamarbete (SIDA)	2 (2)
Världsdel	Antal
Afrika	12
Asien	11
Europa	8

Majoriteten har spenderat 12-17 månader på insatsen och 6-11 månader är den näst vanligaste tidsperioden (tabell 2). Om någon stannar 18-24 månader innebär det generellt att den individen har valt att förlänga sin tjänstgöring i samma område.

Befattningarna har grupperats till fyra kategorier med hänsyn till de intervjuades anonymitet (tabell 2). De flesta som intervjuats har någon gång tjänstgjort som *observatör/monitor*. Denna kategori omfattar arbete på fältet, exempelvis på observatörsplats (OP), i samband med ett val eller under en avväpningsprocess. Det har också varit vanligt med *chefs- eller stabsbefattningar*, vilka kan omfatta personalansvar, funktionsansvar eller ha en mera administrativ eller analytisk karaktär. Att arbeta som *utbildare/instruktör* har blivit vanligare på senare tid. *Militär eller teknisk rådgivare* innebär att vara den militära eller civila chefens närmaste hand, alternativt att bidra med teknisk expertis till ett team.

Tabell 2. Den övre delen av tabellen anger den tid som de intervjuade har tjänstgjort på varje enskild insats. Den undre delen av tabellen anger de intervjuades olika befattningar indelat i fyra kategorier.

Tjänstgöringens längd under en insats	Antal personer
0-5 mån	7
6-11 mån	15
12-17 mån	26
18-23 mån	2
24+ mån	2
Befattning	Antal
Observatör/monitor	24
Chef/stabsmedlem	15
Utbildare/instruktör	3
Teknisk/militär rådgivare	10

Slutligen ska nämnas att de intervjuade utgjordes av 19 män och en kvinna. Någon jämförande analys avseende gender gjordes emellertid inte. Huvudanledningen till detta är att det är problematiskt att generalisera erfarenheter utifrån en

individuens unika upplevelser. Detta är särskilt svårt med beaktande av att det skulle ske med hjälp av öppen kodning, dvs. utan ett fördefinierat teoretiskt ramverk.

3.2 Incitament

Incitament för att göra enskild insats omfattar aspekter som fick de intervjuade att söka eller tacka ja till erbjudande om enskild insats. Här finns även aspekter som har bromsat, där de två mest utmärkande anledningarna är omtanke om familjen och hemmaförbandets syn på att personalen åker iväg på enskild insats.

3.2.1 En naturlig del av officersyrket

”För mig är utlandsmissioner det mest utmanande och utvecklande man kan göra som yrkesman vilket gör att jag ser det som en självklar del av yrkeslivet. Utöver det så bygger det en särskild sorts kamratskap och ger stora självinsikter.”

Internationell tjänstgöring var för flera personer, i synnerhet bland de som tjänstgjord internationellt på senare tid, en naturlig del av yrket, oavsett enskild eller förbandsinsats. ”För mig spelade det inte roll om det var en förbands- eller enskild insats.” När hemmaförbandet ansvarat för bemanningen till en förbandsinsats har det blivit ett naturligt insteg till internationell tjänstgöring, och då har steget till att sedan åka ut på enskild insats inte blivit så stort. ”De två första förbandsinsatserna jag var med på satte regementet ihop, då följde jag med.” Några kom i kontakt med internationell tjänstgöring via sin befattning. ”Jag har hela tiden varit inne i den internationella utbildningen och planeringen.”

Att genomföra en enskild insats har setts som ett test för att se om yrkeskunskaperna fungerar i skarpa lägen. ”Jag är sån, tror jag. Jag vill gärna testa att man håller i en skarp verksamhet.” Vidare, ”jag vill veta hur jag fungerar i min yrkesroll, hade en bild av hur jag skulle fungera i en sådan arbetssituation. Jag ville veta och testa och nu vet jag. Ville testa och se hur jag kunde fungera i en stab och inte bara läsa om det.” Vissa har även sett insatsen som ett sätt att lära känna sig själv. ”Det var ett naturligt bra steg för att lära känna mig själv och få mer erfarenhet som instruktör.” Att åka var alltså många gånger en kombination av personliga och yrkesmässiga drivkrafter. ”Jag ville uppleva det jag sett fram emot i många år. Ett äventyr, uppleva det som många kollegor har gjort. Fördelningen, 70 % för mig själv och 30 % för yrket.” Samtidigt visade intervjupersonerna också osäkerhet inför vad som skulle hända. ”Kommer jag att duga? Kommer jag att klara av det här?”

Två av de intervjuade beskrev hur kollegor talat om den internationella tjänstgöringens utmaningar. ”Både hört och sett andra som kommit hem och hört att det inte varit så lätt. Att de hade svårt att anpassa sig i en roll i en internationell

stab. Vi (i Sverige) är vana att det ska vara på ett speciellt sätt och kan ha svårt att rucka på det.”

3.2.2 Förändrade förutsättningar

”Insatsen lades ned, så jag blev tillfrågad om en vakansplats i en annan insats.”

Det fanns de som erbjöds eller valde att genomföra ytterligare en enskild insats efter att en tidigare insats inte genomförts som tänkt. ”Den andra insatsen blev kort, den tredje kändes lite som en kompensation för att den andra blev så kort.” En av de intervjuade gavs möjlighet att hoppa av insatsen eftersom läget i insatsområdet hade blivit mera spänt.

Ibland finns det regelverk som begränsar möjligheten att söka enskild insats. Ålder är exempelvis begränsande för vissa befattningar. ”FN har en gräns på 55 år, men det finns ett antal befattningar som är undantagna.”

En individ berättar om en erfarenhet från början av 1990-talet, där denne inledningsvis hade problem att bli antagen utifrån att det fanns ett krav på att vara major för att få söka, men det visade sig att kravet egentligen handlade om färdigheter i engelska. Detta är troligtvis ett arv från den äldre befälsordningen med krav på realskoleexamen (och därmed kunskaper i engelska) för att bli regementsofficer och som i praktiken innebar att kompani- och underofficerare inte kunde söka. I samband med att NBO (den nya befälsordningen) med enhetligt krav på gymnasium infördes släpade kravet med trots att det blivit inaktuellt. Individen kunde visa på tillräckliga kunskaper i engelska och kom alltså med trots att han inte var major.

3.2.3 Misstrivsel på arbetet

”Jag jobbade civilt som chef och hade gjort det i sex år när jag åkte, de första tre åren (på civila jobbet) var kul men sedan blev det mest förvaltning. Jag var uttråkad.”

Några av de intervjuade beskrev att de sökte enskild insats eftersom de av olika skäl inte trivdes i sin nuvarande arbetssituation. ”Jag gillade min uppgift i försvaret, men som reservofficer vid nedläggning blev jag inte inkallad till övning, så en insats lät spännande.”

Ungefär en fjärdedel av de intervjuade hade civila arbetsgivare under den period när de genomförde enskild insats, där de flesta hade en yrkesofficersbakgrund men av olika anledningar valt att växla över till att antingen arbeta helt civilt eller civila befattningar i Försvarmakten. För en person var tiden mellan avslut som yrkesofficer och den enskilda insatsen så lång som 12 år. För två av de intervjuade med civila tjänster var en enskild insats ett sätt att komma bort från tristessen i det civila arbetet. ”Jag kände mig understimulerad.”

Tristess verkar inte ha varit någon större faktor för de som arbetade inom Försvarsmakten, utan där har missnöjet snarare handlat om omorganisationer, pendling, tilldelad befattning eller besvikelse över att inte få önskad tjänst eller utbildningsplats.

3.2.4 Nyfiken på det okända

”Att göra en enskild insats som observatör är en obehäpnad tjänst. Det innebär en större utmaning för en själv, mer att uppsöka och prata med lokalbefolkning. Man får lösa boende och egen säkerhet till skillnad mot vid en förbandsinsats.”

Många av de intervjuade valde att göra en enskild insats för att de var nyfikna på det okända och tyckte det var spännande ”Framst var det ett äventyr! Jag var ung och glad.” För andra fanns det ett intresse eller fascination av resor och att uppleva andra kulturer. ”Jag har alltid varit intresserad av internationell verksamhet, redan under värnplikten.” Intresset kunde också röra en specifik plats som besökts i tjänsten eller privat. ”Jag kände att här finns så mycket kultur och att lära, samt ett hett område yrkesmässigt. Det slog an massor av strängar inom mig och lusten väcktes igen.”

Flera lockades av de specifika egenskaperna och utmaningarna vid enskilda insatser jämfört med vid förbandsinsatser. ”Jag ville inte vara ute med förband. Jag ville göra en vapenfri tjänst.” Någon tyckte att förbandsinsatser är för korta. ”Jag har aldrig varit intresserad av en förbandsinsats. Den är för kort och har för lite kontakt med lokalbefolkningen.” Andra såg en enskild insats som ett alternativ eftersom de tillhörde förband som inte var engagerade i förbandsinsatser.

Tre av de intervjuade beskrev hur tankarna på en enskild insats kom till efter att vänner eller kollegor som varit ute på insats talade gott om det. ”Många kursare hade varit ute i Indien, Pakistan och Mellanöstern. Idén kittlade.” En annan såg en blänkare på Försvarsmaktens hemsida om insatsen och bestämde sig då för att söka.

3.2.5 En insats leder till nästa

”Sannolikheten att man blir kontaktad för att åka igen är stor, bara man har skött sig.”

Det är vanligt att först åka på en förbandsinsats för att därefter åka på enskild insats. Detta var fallet för drygt hälften av de intervjuade. Alla utom en av de intervjuade personerna hade genomfört flera internationella insatser, varav 17 genomfört flera enskilda insatser. Under vissa perioder eller för vissa befattningar verkar deltagande i förbandsinsats ha varit ett krav eller åtminstone starkt meriterande för att komma på tal för enskild insats. Dessutom bidrog förbandsinsatser till att skapa intresse för enskilda insatser. ”Under förbandsinsatsen så kom vi i kontakt med militärobservatörer, och då tändes ett större intresse för enskild insats.”

Många har blivit tillfrågade om de vill åka på fler insatser pga. väl utfört arbete. ”Jag blev tillfrågad inför insatsen med motiveringen att jag varit ute på många platser tidigare och hade vana av att klara mig själv.”

De som söker till insats kan ibland bli erbjudna ett annat alternativ. ”De ringde från HKV Pers och meddelade att insatsen var nedlagd, men om jag var intresserad så kunde jag få åka på en annan insats.” Vidare, ”när jag hade sökt blev jag kontaktad av Högkvarteret som specifikt var intresserade av att ha med någon med min bakgrund.” Ibland blev de kontaktade med kort varsel. ”Efterföljande insatser var kort varsel, man kunde bli uppringd en torsdag och blev frågad om att åka på måndag. Det fanns en personalpool de ringde, men den var inte officiell.”

Suget att åka igen kunde även komma från att vilja testa en annan slags insats. ”Jag har försökt göra olika saker hela tiden och det jag tyckte återstod var en utbildningsinsats.” Tack vare att större delen av de intervjuade genomfört flera insatser kunde de jämföra olika typer av insatser och göra aktiva val kring dessa. ”FN-insatsen kändes inte potent i jämförelse med en Nato-insats. Men jag kunde ändå tänka mig en till FN-insats.”

Att åka igen handlade också om att en insats gav kickar eller att arbetssättet passade individen. ”Antingen tycker man om det eller inte. För vissa sitter det i blodet.” För andra låg tankarna på fler insatser mer i bakgrunden, men när erbjudandet kom nappade de direkt. ”Jag trivdes på utlandstjänstgöring och ville gärna åka igen, jag tackade ja när jag fick frågan.”

3.2.6 Hemmaförband/civil arbetsgivares syn

”Ingen förbandschef vill att man ska åka på en sådan här mission, för man gör inte någon nytta för regementschefen.”

Under perioden 1990 fram till idag har det skett en gradvis förändring på synen att åka på internationell tjänstgöring. De som åkte på internationell insats under 1990-talet beskrev ett motstånd hos förbundet att släppa iväg personal till enskilda insatser. ”Det fanns ett motstånd från hemmaförbundet avseende att jag åkte på enskild insats, framför allt bland kollegorna som var tvungna att täcka upp för tjänsten när jag åkte”. Detta reflekterades även i löneförhandlingar, där de kunde glömmas bort eftersom de inte var på plats, alternativt att den internationella tjänstgöringen inte sågs som grund för högre lön. ”Sista löneförhandlingen hade jag tre generalers utlåtande och mycket goda vitsord, men det hjälpte inte i årets RALS-förhandling.” Andra upplevde att deras internationella tjänstgöring på andra sätt låg dem i fatet. ”Den [enskilda insatsen] var frivillig och sågs som en betald semester.”

Intervjupersonerna började märka en attitydförändring och förståelse när det blev vanligare med förbandsinsatser, när förband fick bemanningsansvar och när förbandschefer började åka ut på internationella insatser samt att det så småningom

blev ett krav att ställa upp på utlandstjänstgöring. ”När det blev aktuellt att skriva på att man kunde tänka sig att göra en internationell tjänstgöring hade jag en kollega som inte skrev på om utlandstjänstgöring, men han blev inkallad till chef och fick inte jobba kvar.” Attitydförändringen har inneburit att genomförandet av enskild insats har upplevts meriterande och till och med uttryckts som ”en del i karriärplaneringen i samråd med min chef.” Det finns fler exempel på när förbandet har visat förståelse. ”Efter ett tag visste de flesta att jag var positiv till att åka så kollegor och chefer väntade väl mest bara på nästa gång jag skulle åka.” Det kunde dock finnas vissa förbehåll. ”De visste att jag närt drömmen länge, men jag fick inte åka utan att finna en egen ersättare.”

Civila arbetsgivare har generellt visat förståelse inför insatsen. ”De [cheferna] ansåg det meriterande och att det kunde bli bra för framtiden.” Det har däremot uppstått problem när personen har varit iväg ett tag från arbetet. ”Det var inga problem från den civila arbetsgivaren när jag skulle åka, men sedan under själva insatsen fick jag en ny chef, då blev det problem.”

3.2.7 Familjesituation

”Min fru jobbar också inom det militära. Hon stöttade mig i att åka och hon är intresserad av att själv åka någon gång. Hade jag inte haft hennes stöd så hade det inte blivit av.”

Samråd med partner har varit en viktig del i beslutet att åka. ”Hon förstod varför jag ville åka och ville gärna göra det själv.” Några av de intervjuade hade haft funderingar på internationell insats redan när de träffade sin partner och haft återkommande samtal om eventuell insats. ”Redan när jag och min fru träffades så informerade jag att jag ville ut och testa en utlandsinsats. Jag fick okej till en resa, men det blev två. Det underlättade att vi pratat om det länge innan.” Andra hade stöd från sin partner pga. att denne själv genomfört internationellt arbete ”Min fru som hade arbetat i Afrika som sjuksköterska, tyckte att jag skulle åka dit någon gång. Hon trodde jag skulle komma att trivas.” Ett fåtal beskriver drivkraften som så stor att familjen helt enkelt var tvungen att acceptera valet. ”Jag ville verkligen åka, oberoende om familjen hade sagt ja eller nej.”

Intervjupersonerna har beskrivit vändan att lämna sin familj under en period utifrån att det är svårt att hålla kontakt och att partnern får dra ett tungt lass hemma. En person uttryckte att ”det är en balansgång mellan att vara ute på insats och att behålla familjen.” Flera har då valt att tacka nej till erbjudanden och väntat tills barnen blir större.

Ett sätt för att slippa dilemmat att lämna familjen hemma har varit att genomföra en familjemission då familjen har följt med till insatsområdet, alternativt att på eget bevåg ta med familjen till ett närliggande land. ”Det fanns inga tankar på att åka själv, jag var ute efter en familjemission. Familjen blev eld och lågor.” Flera

har åkt på en förbandsinsats tidigt i karriären, och valde därefter en familjemission som sin första enskilda insats. ”Jag hade varit ute på förbandsinsats och tänkte att det vore kul att göra en insats där familjen kunde följa med.” Att familjen visste vad det innebar ökade förståelsen och acceptansen för att åka iväg på ytterligare insatser efter familjemissionen. ”Att familjen var med i Mellanöstern gjorde att familjen hade kunskap och ett intresse. Det var lättare att få medhåll för att kunna åka.”

Några av de intervjuade har varit mer tveksamma till familjemissioner. En person som inte har åkt på familjemission beskrev att ”det är tudelat för mig om familjemissioners varande. Hur det än är, är du där för att göra ett jobb och om familjen är där eller i angränsande länder så är det en oro över dem. Jag skulle hellre åka själv.”

För några har det varit problem inom äktenskapet som gjort att de åkt iväg på insats med förhoppningen att det skulle bli bättre efter en tid ifrån varandra. ”Den andra insatsen kom sig av misstrivsel i familjen. Jag hade en förhoppning om att det skulle bli bättre när jag kom hem.” För några tog äktenskapet eller relationen slut efter insatsen. En av de intervjuade hade påbörjat en separation före insatsen, men insatsen var inte anledningen till separationen. Vissa efterfrågade ytterligare efterforskning innan personal skickas iväg för att undvika att den enskilda insatsen blir en flykt från en dålig relation. ”En enkät innan insats borde kombineras med ett samtal. Säger någon - Jag vill komma iväg från min familj, så borde man inte få åka.” Andra hade dock blivit rekommenderade att lösa hemförhållanden innan de åkte iväg på insats.

3.2.8 Ekonomiskt incitament

”Traktamentet ska inte förringas. Familjen hade möjlighet att resa.”

Ett fåtal personer nämnde ersättningar och förmåner under den internationella tjänstgöringen som en bidragande anledning att söka. Åtaganden, som t.ex. senior Swede, medförde ökat ansvar, men också extra ekonomisk ersättning. En av de intervjuade upplevde att Försvarmakten underskattade hotnivån vid en av insatserna, vilket fick till följd att personerna som åkte fick mindre ersättning. En annan person berättade istället om en motsatt upplevelse. ”Förmånspaketet hittade de på, fanns inget fixat innan. Jag blev makalöst kompenserad. Jag fick 50 % ökning av risktillägget för att insatsen ansågs så farlig.”

En person upplevde att konstruktioner där personer står i beredskap mot en viss ersättning utnyttjades på ett negativt sätt, eftersom vissa av dessa personer inte var beredda att genomföra en insats när det väl kom till kritan. ”Jag anmälde mig till internationella ledningsförstärkningen, ett gäng stabsofficerare som skulle kunna åka ut inom tio dagar. Men många åkte aldrig, de var bara i beredskap för pengarna.”

3.3 Förberedelser

Förberedelserna omfattar olika former av utbildning och förberedelser rörande den tjänst individen lämnar, tjänsten och livet i insatsområdet samt familjen, som oftast lämnas hemma, men som i vissa fall följt med som familjemission eller egen lösning.

3.3.1 Tid till förberedelser

”Första gången gick jag en tre veckor lång utbildning på Livgardet. Det kändes fullt tillräckligt.”

Utbildningstiden för enskild insats är kortare jämfört med förbandsinsats. Tiden mellan antagning och inställelse har ibland också varit så kort att om någon utbildning alls har genomförts, har den fått ske på plats i området. ”Innan insatsen fanns ingen tid för utbildning innan jag skulle åka. Jag fick en mejladress till någon som höll en utbildning i ett land i närheten av insatsområdet.” Att det varit snabba lägen har generellt uppfattats positivt. ”Inför insats två fick jag bara tre veckors varsel. Var tvungen att bestämma mig på stående fot. Så där blev det snabba förberedelser. Där ägnade jag också en hel del tid åt att lägga golv osv. hemma, vilket fick mig att tänka på andra saker. Det var nog nyttigt.” Det verkar dock som att när det är kort om tid söker Försvarsmakten i första hand personer som har tidigare erfarenhet av enskild insats. Det är alltså inte säkert att de som åker för första gången skulle ha uppskattat dessa korta varsel.

I andra fall har tiden mellan antagning och inställelse upplevts som alltför lång. ”Man kanske inte ska vänta så länge innan folk skickas ut, det tar ibland 1-1,5 år och under den tiden kan mycket hända. På enskild rotation så borde det gå att genomföra snabbare.”

Flera intervjupersoner gjorde jämförelser i förberedelsetid mellan förbandsinsatser och enskilda insatser. De menade att den långa utbildningstiden inför förbandsinsatser avskräcker från att söka till dessa. ”Inför en förbandsinsats genomförs en 3-4 månaders lång utbildning, den görs varje gång och det är en av orsakerna till att folk inte söker flera gånger i den ordinarie gången utan istället avvaktar vakanser.” Även om det är positivt att samöva personalen innan förbandsinsats menade intervjuade med erfarenheter från båda typerna av insats att utbildningstiden för förbandsinsatser kan minskas. ”Jag tror att ur personalhantering är det bra med framförhållning vilket skapar trygghet. Däremot överdriver Försvarsmakten genom att öva och förbereda lika länge som insatsen håller på. Vi har ju nu ett yrkesförsvaret, personalen borde vara utbildade tillräckligt innan.”

3.3.2 Försvarsmaktens utbildningar

”Inför andra insatsen fick jag 2-3 dagars utbildning. Det var helt tillräckligt. Det är rutinerade människor som åker på enskilda insatser.”

Generellt var respondenterna nöjda med utbildningarna innan insatserna. ”Förberedelserna var helt tillfyllest, det är vid hemkomsten som Försvarsmakten brister.” Någon saknade information om Vita Arkivet. I något fall, där det var nödvändigt att lära sig ett nytt språk, betalade Försvarsmakten dessa studier.

De flesta av de intervjuade har genomfört utbildning vid Försvarsmaktens olika förberedande utbildningar som under perioden genomförts i Almnäs eller Kungsängen. Det upplevdes positivt när information om insatsområdet kompletterades med att nyligen hemkomna berättade om sina erfarenheter. Utbildningen kunde även innehålla IT-utbildning, tester i engelska, intervjumetodik och olika typer av rollspel. Några som skulle tjänstgöra som instruktörer har fått träna på att genom tolk utbilda figuranter med ursprung i insatsområdet. Detta upplevdes som mycket nyttigt.

Utbildningen har varierat i längd och inriktning beroende på befattning, insats och vilket årtionde utbildningen genomfördes. Flertalet har varit nöjda med utbildningen. Vissa ansåg dock att utbildningen innehöll fel saker. ”Vi hade en veckas utbildning innan avfärd, den var jag inte imponerad av. Kändes kort och inte seriös. Jag kände mig inte mer förberedd efter den. Det som saknades mest var att fräscha upp förmågorna om något händer (t.ex. om man blir tagen som gisslan eller agerande vid påskjutningar).” Andra intervjupersonerna framhöll istället att de var mycket nöjda med övningar kring just gisslansituationer⁶. Ett annat exempel där utbildningen träffade fel var när det genomfördes vapenutbildning inför en obehärdad tjänst. ”Utbildningen var väldigt fokuserad på vapenutbildning och jag skulle inte ens bära vapen, det irriterade mig att den inte var anpassad till mig men ändå var obligatorisk.” En annan av de intervjuade beskrev att de inte fick någon vapenutbildning eftersom de skulle vara obehärdade. För de som skulle genomföra en familjemotion gavs även en introduktion till familjemedlemmar.

I många fall var det även specialinriktade utbildningar som gavs av andra aktörer och som enbart riktade sig till vissa insatser eller befattningar, exempelvis utbildningar genom MUST eller överlevnadsskolan i Karlsborg. Här är det svårt att generalisera erfarenheterna. Vissa var mycket nöjda medan andra ansåg att det fanns utrymme för förbättringar. I de fall där brister påpekades handlade det ofta om den individ som gav utbildningen och inte organisationen i sig. ”Personen som skulle berätta om landet hade aldrig varit där. Jag tappade förtroendet och letade egen information.”

3.3.3 FN-utbildning i Finland

”Kursen i Finland är den bästa och mest professionella kursen jag gått.”

⁶ Här har ambitionen avseende utbildning ändrats över tid till följd av några gisslansincidenter.

Flera av de intervjuade har gjort enskild insats i som observatörer inom ramen för ett FN-uppdrag. I dessa fall ingår en obligatorisk tre veckor lång utbildning i Finland. Utbildningen är mycket praktiskt inriktad med bl.a. körkort för FN-bilar, radiokommunikation, säkerhet, skydd och skjutning. Överlag beskrev de intervjuade denna utbildning i mycket positiva ordalag. ”Innehållet i utbildningen var perfekt, dels hur det praktiska arbetet ute på en OP [observatörsplats] fungerar och hur det går till att observera flyg och verksamhet på marken, dels hur vi skulle agera om vi blev kidnappade.” I något fall, där insatsen var ny och rutinerna skulle vara bli annorlunda påverkades dock utbildningen då ”vi inte riktigt visste vad vi skulle göra eller hur vi skulle förberedas.”

3.3.4 Möjlighet till anpassade förberedelser

”Varje enskild insats är unik. Varje individ har också olika förkunskaper. Därför behöver förberedelserna anpassas.”

Vissa av de intervjuade hade möjlighet att i relativt hög grad påverka de egna förberedelserna genom att gå vissa utbildningar eller att genomföra en rekognoseringsresa. ”Inför insatsen gick jag en språkkurs, jag kunde förstå och följa med i ett samtal. Fortsatte språkkursen på egen hand på plats med hjälp av ljudband.”

De flesta av de intervjuade har tagit ett stort eget ansvar för att läsa in sig och förbereda sig. En person pratade om att vad som är svårast att förbereda sig för är de kulturella och organisatoriska skillnaderna. ”Det som är svårast att förbereda sig för är kulturell förståelse och organisationskulturen i FN.” Enskilda förberedelser handlade också om att lära sig om insatsområdet. ”De enskilda insatserna, då gick jag till bokhandeln för att få tag i bok om landet jag skulle till. Jag fick lite underlag från AST-FN, främst Utrikespolitiska Institutets skrifter.” Förberedelserna innebar också att ta kontakt med aktörer utanför Försvarmakten som kunde ge relevant underlag. ”Jag sökte upp Svenska Afghanistankommittén och köpte en bok hos dem som blev min bibel.” De intervjuade personer som genomfört familjemission var överlag nöjda med förberedelserna, även om det naturligtvis har inneburit ett högre behov av enskilda förberedelser för exempelvis barnens skolgång. Det finns även exempel på individer som på eget initiativ tagit med familjen till insatsområdet eller närliggande land. I dessa fall har det varit på egen bekostnad och ansvar.

Tre personer som har varit på nystartade insatser upplevde brister i utbildning och förberedelser. En person riktade kritiken mot FN, att de hade gjort dåliga förberedelser. ”Nystartad mission. Första året gjorde vi inte speciellt mycket, det väckte antipati hos mig mot FN. Jag tyckte att FN:s förberedelsejobb var dåligt utfört.” En annan påpekade brister hos Försvarmakten. ”Ingen visste vad jag skulle åka på, inte heller vad som pågick i området. Det var i princip inga förberedelser här hemma i Sverige som verkligen förberedde mig för mitt uppdrag.”

3.3.5 Trygghet och självförtroende

”Det finns alltid en osäkerhet inför vad som komma skall. Man vill vara trygg och överleva.”

När det gäller trygghet och självförtroende uppgav flera att de visserligen kände en osäkerhet inför vad som komma skulle men att det samtidigt innebar en positiv utmaning. ”Det är en större utmaning att åka själv. Man förväntas ta eget ansvar.” Några beskrev att de var lugna som personer. ”Jag är ganska lugn och kan lugna en situation. Jag var nöjd med förberedelserna. Jag ville verkligen göra det, var väldigt taggad innan.”

Flera påtalade vikten av information innan de åkte ut på insatsen, och några upplevde bristfällig information från Försvarmakten. ”De [personalavdelningen] tog ingen kontakt med mig innan, det tyckte jag var konstigt. Knapphändig information innan, jag fick bara veta att jag skulle inställa mig på Swedint i Södertälje.” Många arbetade aktivt med att söka egen information. Rutin och personlighet påverkade behovet av information i förberedelserna. ”Jag hade ett hum om att det kunde bli tufft och utmanande. Men det fick lösa sig på plats. Jag hade ett visst informationsbehov men det var delvis täckt och jag fick mer information på plats.”

Flertalet av de intervjuade vittnade om att det med insatsrutin infinner sig större självsäkerhet. ”Har du varit ute en eller fler gånger så har man kunskap och tar saker mer med ro i förberedelsefasen, jämfört med de som ska ut på första insatsen och vill fixa och ordna allt innan.”

Ett fåtal av de intervjuade har genomfört enskilda insatser inom ett svenskt team (ca 8-10 personer), men de allra flesta har enbart haft sporadisk kontakt med andra svenskar under sin tjänstgöring. Det innebär att en enskild insats ofta innefattar arbete med personer som man aldrig mött innan. FN:s *rainbow koncept* innebär dessutom att team medvetet skapas så att deltagare från samma nation sprids ut mellan team. Vissa insatser innehöll dock team med flera personer från samma nation, och några av de intervjuade berättade att de haft möjlighet att träffa sina medarbetare innan. ”Alla åkte ned i olika omgångar, men det var ändå en bra känsla att ha sett de andra innan.” Det upplevdes positivt att ha träffat några av de som skulle på samma insats. En individ menade att ”en utbildning till en förbandsinsats är inte bara en uppdatering och utbildning utan även personkemi, lära sig arbeta tillsammans.” Samtidigt vittnade flera av de intervjuade om att de specifikt valde enskilda insatser för att de ville lära känna och arbeta med människor från andra nationer och undvika att arbeta i team med andra svenskar.

3.3.6 Utrustning

”Praktiska saker, som packningen. Första gången visste jag inte alls vad jag skulle packa.”

Normalfallet bland de som intervjuades verkar ha varit att Försvarsmakten tillgodosåg de som skulle åka med listor över den utrustning de förväntades ha med sig. ”Praktiska förberedelser omfattade en packlista som kom från Swedint, både för familj/boende och avseende min tjänstgöring.” Åsikterna kring utrustningslistorna gick isär bland de som intervjuades. En person påpekade att utlämningen på Almnäs fungerade bra. ”Det fungerade alltid jättebra på det förbandet, så bra var det aldrig i Kustartilleriet.” Två personer påpekade att det var alldeles för mycket utrustning på listan, men att de var tvungna att plocka ut hela listan från förrådet för att sedan förvara det som de inte behövde hemma under tiden de var utomlands. ”Det man får ut från förrådet är alldeles för mycket. Mycket låg hemma i garaget under tiden jag var på insatsen.”

Några som inte fått några utrustningslistor inför sina insatser tyckte det var svårt att veta vad som behövde tas med. Någon vände sig till ATS med frågor om kläder och annan utrustning som behövdes innan insatsen. Andra hade fått informationen från de som varit där tidigare. ”Vi visste hur vi skulle bo innan vi kom ned eftersom det varit svenska team där tidigare. Vi hade fått se bilder under utbildningen.” Inför den första enskilda insatsen har respondenterna generellt varit mer osäkra och tagit med för mycket utrustning. ”Första gången visste jag inte alls vad jag skulle packa. Grundat på min militära utbildning la jag vikt på överlevnadsutrustning och böcker om överlevnad i det område dit jag skulle åka.” Inför den andra insatsen hade de lärt sig och lämnade, om de kunde, mycket hemma. En deltagare tog inför sin andra insats med sig en uniform i mindre storlek eftersom han visste att han skulle gå ned i vikt under insatsen.

Några av de intervjuade, i synnerhet de som varit på familjemission, förberedde sig inför insatsen genom att köpa eller ta med utrustning som de fått information om att det inte gick att köpa/fixa på plats. ”Vi hade 4-5 månader på oss att skaffa det som vi behövde. Inget bohag, men kläder, skor, sängkläder, handdukar, allt utom möbler och köksutrustning.” I synnerhet de som skulle på familjeinsats förberedde sig på detta sätt. Någon som fått sådan information upplevde dock att sådana tips var överdrivna. ”Innan insatsen fick jag köpa och ta med vissa grejer som inte fanns där nere. Men det var en överdrift, allt fanns där bara man letade.”

Överlag verkar de flesta ha varit nöjda med den utrustning som Försvarsmakten tillhandahållit även om de i flera fall valt att komplettera med egen. Några köpte egna kängor ”Då fanns bara kronans kängor så jag köpte egna.” Ett par individer fick ut fel uniform. ”Jag skulle gärna haft ökenuniform. Jag var utrustad med min gröna uniform, ökenuniform fick man bara om man skulle åka till Afghanistan, men där var det vid detta tillfälle vinter med kyla och snö.” Överlag var de intervjuade dock nöjda. ”Utrustningsmässigt kan man ha många synpunkter men i jämförelse med andra nationer ordnar Försvarsmakten detta ganska bra.”

3.3.7 Byråkrati och politik

”Första gången känns det besvärligare avseende byråkrati, visum, vaccination och packning. Sedan blir det rutin.”

De intervjuade som upplevt administrativt krångel vid förberedelserna hänvisade framför allt till FN-byråkratin. ”När jag skulle åka till insatsområdet dröjde FN:s reseclearance, men från Försvarmaktens sida gick allt bra till.” Några råkade ut för förskjutna avresedatum. ”Allt går via New York avseende avresedatum osv. Det är byråkratiskt och avresedatumet förskjuts ofta.” Det i sin tur kan leda till både påfrestningar för familjen och problem på jobbet. Det som upplevs byråkratiskt vid första insatsen blir dock lättare att hantera med insatsrutin. En av de intervjuade som råkat ut för förseningar tog dock detta med ro eftersom han studerade och bara fortsatte med detta fram tills det blev dags att åka.

Det fanns även personer som upplevde förberedelsetiden som snabb och bra. ”Handläggningstiden gick fort och det var friktionsfritt. Det tycker jag var bra”.

Byråkrati inför insats kunde också ta sig andra uttryck. En intervjuperson beskrev att den politiska nivån och Försvarmakten inte alltid är överens huruvida vissa insatser skulle bemannas eller ej. ”Försvarmakten anmälde att det var för farligt samt att de inte hade någon personal att skicka.” Intervjupersonerna berörde att det inte alltid är lätt att rekrytera en viss sorts personal till de internationella insatserna och att tjänstgöringstider ibland fick justeras för att kunna locka folk. ”Jag hade mycket att göra med en organisation som bemannade till Afghanistan, de hade ett evigt pusslande att försöka få dit folk, därför blev det ibland kompromisser med kortare tjänstgöring.”

3.3.8 Medicinska förberedelser

”Vaccinationer gjordes innan, fick en lista från Försvarmakten på vaccinationer som jag behövde.”

Under utbildningar informerades om vaccinationer och sjukdomar. ”Det talades om risken för HIV på Swedint, men lades ingen större vikt vid det”. Försvarmakten tillhandahöll en lista på föreslagna vaccinationer som togs innan avfärd. När medicinska förberedelser kom på tal nämndes i huvudsak malariamedicinen, där reglerna har ändrats mellan insatser.

En person berättade om en mer genomgående läkarundersökning och psykologisk undersökning som genomfördes innan insatsen. ”I och med att jag nästan var 50 år så fick jag genomgång mer djupgående psykologisk undersökning. De trodde nog att det var fel med mig, när jag som så gammal ville åka iväg. Jag fick besöka psykologen och gå genom massa tester innan. Jag fick mer genomgång än vad jag upplevt att andra kollegor som är yngre fått. Det var jättebra! En trygghet både för mig och arbetsgivaren. Att det kändes tryggt kan vara en åldersgrej.”

De som åkt iväg med mycket kort varsel har av förklarliga skäl inte hunnit med omfattande läkarundersökningar, men det är också så att den som blir ombedd att åka med kort varsel oftast är någon som varit ute på enskild insats förut, och alltså är känd i organisationen.

3.3.9 Familjens förberedelser

”Den största förberedelsen var att förbereda familjen på att kontakten skulle vara sporadisk.”

Skillnaden mellan familjeförhållanden påverkar behovet av förberedelser för familjen. ”Vid tiden för den enskilda insatsen bodde vi i studentlägenhet och vi hade inga barn ännu. Det innebar att det inte krävdes så mycket förberedelser hemma.” En av de intervjuade visade hur familjeförhållandena kan påverka. ”Som jag ser det så är man singel ser jag det bara positivt, med familj är det svårare. Det var inte bra att vara borta ett helt år från familjen.”

Att avresedatumen flyttades påverkade familjen ”Det frestar på familjen att ta avsked som sedan skjuts upp.” Några förberedde familjen innan på att det skulle vara svårt att hålla kontakten. ”Skillnaden mot utbildning i Sverige var att jag var borta längre tid och det var svårare att hålla kontakten. Som militär var jag van att åka iväg på olika kommanderingar, det var ingen större skillnad.”

Upplevelserna över hur Försvarsmakten medverkade till att förbereda och informera familjen inför insatsen skiljde sig åt. En tyckte att det var mycket sämre jämfört med under förbandsinsatser. ”De anhöriga fick inte någon information från Försvarsmakten på det sätt som sker i förbandsinsatser. På grund av mina tidigare erfarenheter från förbandsinsatser såg jag till att ta kontakt med anhörigsamordnaren.” Andra tyckte att det fungerade bra. Flera vittnade också om att Försvarsmakten har blivit bättre på att hantera anhörigfrågor efter att förbandsinsatser blivit vanligare, i synnerhet när familjen bor på en garnisonsort med förband som bemannar förbandsmissioner. En person berättade att han tillsammans med sin partner gick en kurs på soldathemmet. ”Det var en helg för att diskutera och fundera, både vad det skulle innebära för mig och för min partner här hemma. Det var 10-12 par med på kursen. Det var diskussioner internt i paren med terapeuter, men det skedde också diskussioner i storforum. Vi tyckte att det var jättebra!” Ytterligare familjerelaterade förberedelser handlade om att upprätta Vita Arkivet.

För de som hade med sig familjen till insatsområdet (familjemission eller på eget initiativ) handlade det istället om förberedelserna hemma inför hela familjens flytt. ”För familjen blev det en större omställning: ta tjänstledigt, hyra ut huset, förbereda barnen att gå i den internationella skolan, samt kontakten med internationella skolan.” För några fick partnern dra ett stort lass i samband med detta. ”Det var tufft för partnern att fixa alla förberedelser med flytt med tanke på att jag ofta fick åka ut på kort varsel, men hen visste ju vad som kom att vänta när vi

väl var på plats i nya landet.” En person berättade att han på eget initiativ tog med sig familjen vid två av de enskilda insatserna. ”Vi diskuterade redan från början att familjen skulle följa med och bo i insatsområdet. Istället för att åka hem på leave så var de med hela tiden. Försvarsmakten hade inga åsikter om att familjen följde med, men påpekade att det var på mitt ansvar. Jag bekostade allt kring familjens resa och boende själv.”

Vissa enskilda insatser har skapat ett medialt intresse. ”Intresset från media att Försvarsmakten skulle skicka ner oss var jättestort. Vi fick träffa politiker innan vi åkte iväg.” Detta har påverkat både personerna och deras familjer. ”Det läckte ut att jag skulle åka med på insatsen så media försökte nå mig och även mina föräldrar. Det skapade en oro hos mina föräldrar.”

Eftersom insatserna ofta var 12 månader fanns möjlighet att köpa bil på export, för att sedan importera den till Sverige när insatsen var över. Detta var en förmån som nyttjades av några individer och verkar ha varit särskilt populärt för de som deltog i familjemissioner.

3.3.10 Kontakt med Försvarsmakten

”Oaktat vem man är så är de som hanterar enskilda insatser lyhörda och försöker tillmötesgå de önskemål som finns.”

Det fanns skillnader i upplevelsorna angående kontakten med Försvarsmakten under förberedelsestiden. ”När jag väl skrivit på papperna på J1 PERS så kändes det som att de hade gjort sitt ansvar. Sedan knappt någon mer kontakt med Försvarsmakten.” Andra hade bättre erfarenheter. ”Försvarsmakten håller en bra kontakt, nästan dagligen innan avfärd med uppdateringar.” Detta syns också i de positiva kommentarerna om möjligheterna till anpassade förberedelser (avsnitt 3.3.4).

Några av de intervjuade uttryckte att de visste vart de skulle vända sig om de hade några problem eller funderingar. En annan påpekade att det är viktigt att lära känna personer, att vända sig till vid problem, i Sverige innan avresa, för ”när du lämnar Sverige lämnar du Försvarsmakten. Det som inte är gjort innan du åker finns inte.” Denna person lade särskild vikt vid att lära känna personal på Högkvarteret som han visste att han kunde behöva kontakta senare.

3.3.11 Överlämning ordinarie arbete och väntan på avresan

”Det var lite gruff i hemmaförbandet, men internationell tjänstgöring går före allt annat.”

För vissa var förberedelserna avseende det ordinarie arbetet enkla. Någon var student, en annan pensionär, för några andra handlade det om avveckling av arbetet eftersom de åkte i perioder när tjänsten ändå skulle avslutas, exempelvis under omorganisation. ”Jag kunde avveckla det arbetet jag höll på med innan

avfärd till båda insatser. Jag kunde fokusera på insatsen.” Flera av de intervjuade såg till att åka på enskild insats i ett läge när de avslutade en tjänst och innan de påbörjade nästa, och när de åkte lämnade de därmed en tjänst som de inte skulle tillbaka till.

För andra handlade det istället om att överlämna arbetsuppgifterna till kollegor, i bästa fall en ersättare eller ställföreträdare, men ofta fick arbetsuppgifter spridas ut på flera personer. ”För jobbet hemma så kommer det generellt inte någon ersättare utan det får fördelas på övriga kollegor.” Även om någon stött på negativa åsikter från arbetsgivare och kollegor är intrycket från intervjuerna är att det största motståndet skedde tidigare, i samband med att beslutet togs. När arbetsgivare och kollegor hade vant sig lade sig sådant motstånd. I förberedelsefasen upplevdes det okej att lämna över arbetsuppgifter både hos civila arbetsgivare och inom Försvarsmakten. Dock skapade förseningar i avresedatum vissa svårigheter på jobbet. Det är både svårt att ta på sig arbetsuppgifter och för arbetsgivaren att lägga uppgifter på den anställde eftersom det är oklart hur länge de stannar.

Till skillnad från vad som gäller vid förbandsinsats händer det att den enskilda insatsens start- och slutdatum fastställs sent. Några upplevde att väntan innan avresedatumet fastställdes var lång. ”Jag väntade i månader innan det blev dags att åka” eller ”i övrigt var det mest att vänta av tiden i väntan på att avresedatumet skulle fastställas.”

3.4 Tidigt under insatsen

I detta skede beskrivs den första tiden på plats i insatsområdet innan rutinerna har satt sig. Det rör utresa och mottagande, men också de funderingar, upplevelser och bekymmer som upplevs som mest markanta i början, även om de kan bestå under hela insatstiden, exempelvis kulturkrockar och mötet med FN:s byråkrati.

3.4.1 Utresa, mottagande och överlämning

”På båda enskilda insatserna så var det en incheckningsvecka. Då ska man hitta boende, bankkontakt och lära sig rutinerna på Högkvarteret.”

Flertalet av de intervjuade vittnade om ett väl fungerande mottagande, initialt boende och introduktion. Om det finns svenskar på plats är det ofta någon bland dessa, företrädesvis den som är utsedd till senior Swede, som möter upp vid flygplatsen. I annat fall har det varit den individ som ska lösas av som har mött upp. Boende är oftast väl ordnat för introduktionstiden. Starten av en ny insats tar i regel någon eller några veckor. Introduktionen rör normalt främst administrativa åtgärder som exempelvis id-handlingar, säkerhetsgenomgångar, förarbevis på olika fordon, försäkringsfrågor, policygenomgångar och lägesgenomgångar.

De sista dagarna i perioden genomförs om möjligt vid den enhet där individen ska tjänstgöra.

I enstaka fall har de intervjuade fått ordna en stor del av logistiken själva vid ankomst. Ibland har det som angivits eller förväntats avseende mottagande och boende inte stämt med verkligheten. Detta har framför allt rört insatser i Afrika och nya insatser där några rutiner inte hunnit upparbetats. I ett fåtal fall var individen inte ens väntade på tjänstgöringsplatsen. ”Jag åkte runt i tre dagar i huvudstaden med taxi och letade efter Högkvarteret. Till slut hittade vi ett hus med organisationens flagga på. Jag gick in och presenterade mig och det visade sig att jag inte var väntad.”

Introduktionen har, i synnerhet i FN-insatser, upplevts som omfattande och tidsödande. Det kan ta veckor till 1,5 månad att få klart med administrationen. Viss utbildning har upplevts som onödig. ”Som svensk kan man det mesta.” Samtidigt visade de intervjuade en förståelse för att alla måste få utbildning upp till en lägstanivå och att grundkunskaperna varierar mellan olika länders delegationer.

De intervjuade lyfte fram en hel del oförutsedda händelser i samband med tilltransport, mottagande och uppstart. Sådant inkluderade matförgiftning, visumproblem, inställda transporter, ändrad hotnivå, politiska händelser i Sverige som påverkat, försenat bagage på upp till fyra veckor. I det fall där insatsen genomfördes som familjemission var det i hög grad den enskildes ansvar att hantera eventuella komplikationer under utresan. Då ska sägas att några intervjuade personer valde en utresa i form av en semester genom Europa.

Intervjuade beskrev olika förfaranden när det gäller överlämning på plats i insatsområdet. Rotationen på personal är ganska stor och i vissa fall var inte personen som skulle efterträdas kvar i området. ”I den enskilda insatsen hade våra företrädare åkt hem innan vi kom dit.” Lika vanligt var det att få en ordentlig överlämning av den person/team som skulle ersättas. ”Min företrädare och jag åkte till inrikesministeriet och träffade ministern och hans sekreterare.” Överlämning kunde också ske mer informellt, och utöver tjänsten omfatta tips och trix för att hantera tillvaron på den nya platsen. ”När jag kom var redan några nya installerade i lägenheten. De som skulle åka hem hade ordnat en middag till oss nya dagen efter, som en överlämning. De berättade om vad vi skulle tänka på, t.ex. lära sig att överleva i öknen, hantera värme.” En intervjuad beskrev att han var särskilt välkommen. ”En person som jag ersatte var inte bra, så det var tacksamt att jag kom dit och tog över.”

3.4.2 Körkunskaper

”Det farligaste på en insats är nästan alltid bilkörningen.”

Flera av de intervjuade hävdade att trafiken var det allra farligaste i insatsområdet. Redan under förberedelserna inför insatsen, under en gemensam utbildning med flera deltagande nationer, blev det tydligt att förmågan att framföra fordon

inte alltid stämde överens med vad som stod på körkortet. ”Vi fick lämna in körkortet någon dag innan och visa vilka behörigheter vi hade. Några hade nyutfärdade körkort med alla behörigheter, men klarade inte ens av att lämna pareringen.”

Körutbildning och/eller körtester är ofta ett obligatoriskt moment för de som kommer ned till insatsområdet. Kvaliteten på denna utbildning, och kraven för att bli godkänd, har dock ofta beskrivits som undermålig, ibland pga. politiska skäl eftersom det kan vara känsligt att skicka hem personal när det samtidigt finns vakanser. Flera av de intervjuade berättade om observatörer som aldrig kört bil tidigare, men som efter en mycket kort utbildning fick förarbevis, vilket upplevdes innebära en fara för säkerheten. I vissa länder kör högt uppsatta militärer inte bil själva, vilket skapar ett problem när de kommer till insatsen och förväntas kunna köra bil.

En av de intervjuade noterade att det hände att personer som inte har körkort i hemlandet fått ett utfärdat under insatsen. De intervjuade beskrev generellt att de flesta i regel blev godkända på språk- och körtesterna. Undantag fanns. ”Klarade man inte körtesterna så skickades man hem.”

Några av de intervjuade beskrev också att det ibland tillkom pragmatiska lösningar. Om de fått sitt förarbevis fick de stanna, men fråntogs rättigheten att köra. ”Det fanns ett antal fall där de fråntogs rättigheter att framföra fordon. De kunde fortfarande ha kvar sina befattningar.”

3.4.3 Boende och miljö

”Inget att vara orolig över, det ordnar sig alltid.”

Det varierar mycket avseende hur de ordnar sitt boende. Flera gånger har föregående rotation byggt upp lösningar. ”Man ärver lägenheter av andra som ska åka hem.” I andra fall har de bott på en camp som byggts upp för en förbandsinsats, där även deltagare i enskilda insatser får bo.

De intervjuade gav också gott om exempel på när de fått ordna sitt boende själva. Det kunde handla om att hitta en egen lägenhet på orten eller en ledig plats i ett tält på en camp. ”Som observatör måste du lösa allting själv, man får bo på hotell om man vill men då går alla pengar åt. De flesta letade eget boende, FN hjälpte inte till men man kunde fråga runt.”

I samtliga fall där boendet varit oklart har det löst sig rätt snart, i många fall har det krävt en del kreativitet. Det finns exempel där boendet under perioder betalats i form av pilsner.

Boendestandarden varierade i hög grad, men var ofta av mer spartansk karaktär än vad den varit på förbandsinsats. ”Vi var stationerade i ett slitet hotellkomplex, där bodde jag i en sliten jordkällare. Men det var okej, det var eget.” Vissa har

fått bo i lägenhet på orten och på så sätt blivit en del av samhället. I andra fall bodde de med modern IKEA-standard.

Bild 1. Exempel på boendemiljö vid insats. Foto: En av intervjupersonerna.

Klimatet kan i vissa insatser vara en påfrestning både vad gäller kyla, värme, luftfuktighet och regn. De intervjuade beskrev några insatsområden där det kunde vara både minusgrader och snödrivor och 40 grader varmt beroende tid på dygnet eller i vilket område de för tillfället uppehöll sig i. När det gäller värme nämnde flera temperaturer upp mot 50-70 plusgrader i solen. Under regnperioder kunde marken ibland inte ta emot allt vatten, med kraftig lerbildning som följd. Under sådana klimatförhållanden var det självfallet störst påfrestning för dem som hade uppgifter utomhus, men även inomhus kunde det saknas möjlighet att anpassa temperaturen. Några av de intervjuade beskrev hur arbetsamt det var att förflytta sig i sådan värme, någon hade förberett sig på ett helt annat klimat än vad det visade sig vara, och några hade inte några särskilda problem att anpassa sig till klimatet.

3.4.4 FN-byråkrati

”När FN-systemet kändes som mest tungrovt funderade jag på vad jag egentligen gjorde och tillförde. Bara att få ut medel för små utgifter kunde ta flera dagar. Jag fick helt enkelt byta inställning och hitta sätt att hantera detta.”

Många av de som intervjuats beskriver en frustration över den byråkrati som kan vara förknippad med insatsen. Det upplevdes vara en skillnad mellan FN, EU,

Nato, AU, OSCE och SIDA-insatser, där FN upplevdes som klart mest byråkratiskt. ”Hemma fyller man i massor med papper till FN. Det levereras till FN:s högkvarter i New York, men när man kommer till insatsområdet får man fylla i alla papper igen.” Byråkrati verkar ha upplevts som allra mest frustrerande i början av insatsen.

De som varit på flera FN-insatser vittnade om att de i grunden är ganska lika i den tidiga fasen, vilket samtidigt kan underlätta uppstarten. Inför sin andra FN-insats vet personerna därmed ofta vad de kan förvänta sig. ”Det är inte så svårt att komma in verksamheten för grundkoncepten är ganska lika.” Uppstarten kännetecknas av väntan. ”Som alltid, måste man vara flexibel och får räkna med att FN:s system är långsamt. Man får gilla läget.”

När personalen landat genomförs utbildningar och andra förberedelser. ”I och med att man inte kommer som förband måste man fixa körkort, id-kort och bankförbindelser på plats själv. Det tar tid men är görligt. Det vill till att man är med från start, lite om sig och kring sig för att hinna fixa allt.” Därefter sker ytterligare väntan inför avfärd till insatsområdet. ”Det kan ta upp till en månad från att man landar tills man faktiskt kan påbörja sin tjänstgöring, pga. utbildningar och flygtider.”

Intervjupersonerna beskrev hur minsta problem med formalia kunde innebära att ingenting händer. En person tyckte till och med att den byråkratiska delen av FN var det som var svårast att mentalt hantera under insatsen. ”I början är det ineffektivt. De byråkratiska vändorna är större än att folk skjuter på en.” Flera av de intervjuade beskrev hur viktigt det är att lära sig de processer och rutiner som finns. Det upplevdes ändå som någorlunda enkelt att lära sig arbeta utifrån FN:s rutiner och i de fall där det fanns andra svenskar på plats kunde dessa ibland hjälpa till med att sätta sig in i de byråkratiska rutinerna. ”FN har sina rutiner, som måste genomgå. Jag hade fördelen att komma från en insats och visste hur FN fungerar, därför kunde jag förklara för de andra svenskarna hur de skulle hantera FN. Men Försvarsmakten visade sig från sin sämsta sida. Istället för att lyssna på hur man gjorde där, ville de köra sitt eget race.”

En annan sak som några reagerat på är balansen mellan de resurser som ges till hjälporganisationer och det som går till befolkningen. ”Jag hade svårt med att hjälporganisationer bygger upp små byar ofta med bra standard. Sedan får lokalbefolkning patrullera och vakta de inhägnade byarna medan hjälparbetarna lever lyxliv med barer, swimmingpools och två timmars arbetsdag.” Ibland blir också insatssystemet suboptimerat pga. extrem rättvisa. ”FN är extrema - tjänster behöver fördelas rättvist över världen och det är inte alltid den bäste som får tjänsten.” En person påpekade att FN till en början inte alltid finner rätt personer att förhandla med. ”Innan en insats behöver FN vara säkra på att de förhandlar med rätt personer, så att det inte sker med fraktioner som är korrupta.”

3.4.5 Personlighet och inställning

”Det är bra att ha med sig en inneboende känsla av att det inte kommer att gå som planerat.”

Att åka på enskild insats innebär en hög grad av eget ansvar och problemlösande, något som de intervjuade personerna uttryckte på olika sätt. ”Jag gillade jobbet, att man fick ordna saker och ting själv. På de korta förbandsinsatser jag har varit på så var alltmer välordnat. Att klara sig själv var mer spännande, en drivkraft att få tänka själv och fixa.” Förmåga till flexibilitet och självständighet underlättar tillvaron. ”Det gäller att kunna ta vara på sig själv, vara självständig och vara beredd att lösa problem.” Vidare gällde det att lägga åt sidan det sätt som de kom dit med avseende hur något skulle genomföras och att lära sig att anpassa sig. Flera av de intervjuade har beskrivit sig själva som lugna och stabila, och har sällan uttalat oro, trots många oklarheter kring exempelvis boende.

De intervjuade har tydligt beskrivit hur de förändrat sin inställning från insats till insats, även om insatserna har skiljt sig åt. ”Att ha varit på förbandsinsats innan hade jag stor nytta av - jag var inne i det tänket och hade vana av att prata med lokalbefolkningen.”

3.4.6 Team och kultur

”Jag träffade nya vänner och knöt nya kontakter.”

En stor andel av de intervjuade beskrev i positiva ordalag hur intressant det var att knyta nya kontakter och uppleva nya sociala sammanhang. De beskrev en hel del kring gruppdynamik och social miljö som de behövde förhålla sig till. Vissa bodde ihop med sitt team, och andra hade en egen eller delad lägenhet, för att sedan bo och arbeta ihop under tjänstgöringsdagar som tillbringades på exempelvis en observatörsplats (OP). En intervjuad beskrev hur de bodde 7 personer i ett rum. ”Det var en utmaning och en charm.” En annan av de intervjuade liknade en motsvarande situation med tv-serien Big brother - det blir lätt konflikter som måste hanteras. ”En del individer klarar inte av det och då påverkar det hela kollektivet.” I flera insatser var det en grundprincip att nationer blandades i teamen, i enlighet med FN:s *rainbow concept*. ”Man måste lära sig vad det innebär att ha en annan religiös syn på tillvaron.”

Många nämnde att den största omställningen var att anpassa sig till kulturella skillnader avseende både organisationers rutiner och individers världsbilder. ”Spännvidden i utbildningsnivå, syn på insatsen och motivation är mycket spretande.” I synnerhet i insatser i Afrika beskrivs stora kulturella skillnader, undantaget EU-insatser som bemannas med i huvudsak personal från Europa. Både insatslandets kultur och de olika delegationernas nationalitet påverkar hur individerna anpassar sig. I en insats i Afrika var en av de nationella delegationerna på väl över tusen soldater. ”Det kändes snarare som att tjänstgöra i det landet än i det faktiska insatsområdet.” I vissa fall var även ordval känsligt - exempelvis vad

ett geografiskt område kallades. Den militära kulturen skiljer sig också mellan olika länder. Även om det i många fall var lärorikt upplevde de intervjuade det också många gånger svårt att förhålla sig till kollegors syn på människovärde och inställning till uppgiften. ”Man lärde sig att vissa lyder order blint och utsätter oss andra för fara.” Intervjupersoner med erfarenhet från olika typer av insatser nämnde att det är stor skillnad mot en förbandsinsats, där i huvudsak alla är från samma nation och tränade och utrustade på samma sätt. Samverkan mellan nationer upplevdes överlag fungera bra men ju fler nationaliteter desto högre komplexitet, bl.a. pga. kulturskillnader. EU-insatser uppgavs i det avseendet vara enklare. Dessutom omfattar FN-insatser det ofta en kombination av olika militära och civila insatser i området som skulle samordnas eller i varje fall föra en dialog med varandra.

Det nämndes av flera att om det upplevdes att det förväntas mer av en skandinav. ”Vi nordbor är väldigt flexibla och kan lätt anpassa oss och samarbeta.” Några personer pratade om hur väl svenskar och nordiska officerare mottogs och uppskattades. ”Försvarsmakten och den personal som var där gjorde ett väldigt bra arbete. Försvarsmakten ska vara stolta att de har så bra arbetare. En annan nation hade nog vikt ner sig och arbetet avtagit. Vi blev mer triggade att slutföra det hela, vi tog upp fighten och ville inte lägga oss för hotet om IED (Improvised Explosive Device).” Vidare, ”svenskarna har bra renommé, speciellt när det gäller svenska förband och de man pratar med har erfarenhet utifrån FN-förband. En svensk grupp kunde släppas ner på en OP och så fixade de allt själva.”

Några av de intervjuade nämnde att de haft stor nytta av att de själva, utöver den ordnade förberedande utbildningen, läst på om insatsområdet och eller studerat språket. ”Att kunna ställa frågor till lokalbefolkningen gjorde att jag fick bättre kontakt och respekt av befolkningen. Då fick jag höra deras version och berättelser.”

Inom familjemissionerna blev det en naturlig gemenskap mellan familjerna, med traditioner som knytkalas och firande av ingående nationers nationaldagar.

3.4.7 Korruption och kriminalitet

”Vi satt vid ett rund bord, lokala chefer och några till, en av dem med en tjej i knät. Polischefen tog upp sin pistol och tömde ut sitt magasin och satte i en kula. Han föreslog rysk roulett.”

Några av de intervjuade stötte på korruption och kriminalitet bland insatspersonal, vilket de upplevde sig ovana att hantera. Det verkar ha varit mer utbrett i insatser i Afrika och f.d. Jugoslavien. Vissa i insatspersonalen hade en benägenhet att utnyttja det internationella insatssystemet. Det kunde inträffa händelser som kanske inte var så ovanliga i landet där det skedde men det upplevdes annorlunda för svenskarna på plats. ”Det finns två saker man inte får fuska med i FN, det är pengar och diesel. Förarna fipplade lite med dieseln, så det gällde att

hålla koll på dem.” En av de intervjuade beskrev hur saker och ting försvann. ”Vi misstänkte, men kunde aldrig bevisa, att rekryterna ibland sålde sin utrustning och sa att de hade tappat bort den.”

En av de intervjuade gav ett annat exempel på en föraning om att saker inte gått rätt till. ”När jag gav cheferna i insatsen 400 fordon var jag omtyckt, när jag några månader senare ville ha en inventarielista över var fordonen fanns kunde jag bli utföstd ur rummet av militärpolis.”

En av de intervjuade beskrev att när en städerska kom för att städa kontoret brukade hon ta av sig slöjan och stanna lite för att få svalka och vila. De kunde inte samtala med varandra men när han en dag hade en tolk hos sig berättade hon varför. ”Det var för att hon kände sig trygg hos mig. Det berodde på att jag varken hade misshandlat eller våldtagit henne. Det menade hon var vanligt beteende av mina andra kollegor.” En annan beskriver en situation där en av de högre cheferna var pedofil. ”Chaufförerna fick fixa småpojkar till högsta chefen.”

Byråkratin inom FN-systemet innebar att inte alla ställdes till svars för oegentligheter. En av de intervjuade uttryckte att FN:s regelverk är västerländska, men är inte kända och/eller accepterade av alla länder och därför inte efterlevs. Kulturella skillnader får effekt när regelverket ska tillämpas. Några av de intervjuade beskrev att det kunde vara svårt, men också hotfullt, att fullgöra sina uppgifter i situationer där någons karriär eller andra intressen var hotade. Några intervju-personer vittnade om en viss känsla av maktlöshet när den organisation som borde tagit ansvar i en situation inte gjorde det. Om någon inom ramen för en FN-insats utnyttjar en situation, exempelvis avseende sex, kriminalitet, svarta börs-affärer osv., blir det en nationell angelägenhet. ”Vissa länder tjänar pengar på att skicka personal till missioner. Det är svårt att få nationer att ta beslut avseende sådan här saker. Olika länder har olika värderingar.”

3.4.8 Mat

”Att bo så tight skapar lätt konflikter pga. kultur, matpreferenser, mattider osv. Första insatsen lagade alla sin egen mat. Det blev tråkigt.”

Mat är något som har visat sig kunnat skapa kontroverser. De intervjuade beskrev hur det på vissa insatser har gått till så att alla lagat sin egen mat efter bästa förmåga och preferens, medan teamet på andra insatser har lagat maten tillsammans och det ibland har funnits anställda kockar. ”Vi hade från början en väldigt bra kock. Men den s.k. arge italienaren var nere och skällde på kocken, då byttes den fantastiska kocken ut till en som t.o.m. brände vid vatten.” Att alla lagar sin egen mat kan vara lättare än gemensam mathållning, men beskrevs av flera som en trist lösning.

Intervjuade personer med erfarenhet från flera insatser har beskrivit att en gemensam mathållning, både lagad av teamet och av andra ledde till en högre vi-känsla och i vissa fall spännande tillfällen. ”Han bestämde att vi skulle äta fisk.

Han tog en hel fryst fisk och lade ner i stekpannan, sen tänkte han ge sig ut på fys. Då frågade vi om han hade tillagat fisk, svaret var nej. Så då hade vi lite utbildning för honom om matlagning.” På en insats med boende på camp åt deltagare från samma nation tillsammans även om de arbetade i olika team under dagen. ”Svenskarna åt frukost, lunch och middag tillsammans. Jag tycker inte om det, en del i tjusningen i att åka på enskild insats är att lära känna andra kulturer.”

Andra insatser präglades istället av bristen på mat. ”Det fanns ingen mat i insatsområdet, mat fick vi köpa i annat land och ta med 30 dagars ransoner. Fick lära mig att ransonera, kunna bära, kunna laga, inte tillgång till kylskåp.” Även om det fanns tillgång till mat stämde inte alltid affärernas öppettider med insatspersonalens arbetstider. ”Det gick inte att köpa mat när det blev mörkt, alla affärer stängde för att inte rånas. Man var alltså tvungen att sluta arbeta innan det blev mörkt om man skulle hinna köpa mat.” Det handlade också om att lära sig hur mat kunde införskaffas. ”Första 2,5 månaderna gick jag ned 14 kg för jag fick inte tag på mat. Detta berodde främst på orutin och dålig planering från min egen sida.” Några vittnade också om ensidig kost. ”Lunch och middag var alltid detsamma, get- eller fårkött med ris och sås.” Matförgiftningar och magproblem förekom, men verkar bara undantagsvis ha påverkat tjänstgöringen i någon större utsträckning.

3.4.9 Ersättningar

”Det fanns en ekonomisk vinning. Jag fick 66 % av lönen (b-avdrag) från min svenska arbetsgivare, lön från Försvarsmakten, traktamente för mig själv och familjen samt MSA.”

Flera av de intervjuade har beskrivit lönen som väl tilltagen. För de flesta gick det att leva på MSA (*mission support allowance*) och/eller traktamente och spara den lön från Försvarsmakten som betalades ut i Sverige. För andra var den ekonomiska ersättningen inte det viktiga. ”Jag var där för att göra ett jobb, och vill göra det så bra som möjligt, men många andra nationaliteter är där för att tjäna pengar. De tjänar så otroligt bra på att vara där.” Att lönen betalades ut i dollar innebar att den behövde växlas, något som ofta var fördelaktigt att göra på plats i insatslandet. ”Det var inte lika bra betalt i insatsområde X som i insatsområde Y men betalningen kom i dollar som gick att växla och det fanns en svart marknad i land Z som gjorde att köpkraften var stor.”

3.4.10 Tillgång till utrustning

Få klagade på den personliga utrustning som Försvarsmakten tillhandahöll. ”Inget att klaga på angående utrustningen från Försvarsmakten, det fungerade bra.” Däremot lämnade skyddsutrustningen som tillhandahölls av FN mycket övrigt att önska, vilket kunde leda till att kollegor från andra länder var dåligt utrustade. Under förbandsinsatserna ansvarar Sverige för att materielen finns och dyker upp, medan ett av de problem som lyftes upp med utrustningen vid en

enskild insats var när utrustningen skickades separat och inte kom fram i tid. ”Den största utmaningen under den första tiden var att bagaget dröjde fyra veckor. Jag hade ett litet tält med mig vilket underlättade när det gällde att skydda sig mot malaria, men extrauniformer osv. låg kvar på flygplatsen.”

3.5 Rutinfas

Rutinfasen beskriver det dagliga arbetet i insatsområden och arbetsbelastningen, samt vad insatspersonalen gjorde när de inte arbetade, exempelvis på lediga dagar och under leave-resor. Kontakten utåt - med familjen, Försvarmakten i Sverige, andra svenskar i insatsområdet och gemenskap mellan nationer har vi också samlat i detta avsnitt.

3.5.1 Rutinarbete i insatsområdet

”Jag lärde mig att gå upp med solen och arbeta tills det blev mörkt. Det blev en bra rutin.”

”Det är ganska klart vad du ska göra, men du måste använda din erfarenhet för hur du ska göra det. Du måste bygga upp ditt eget nätverk - inom organisationen och med parterna. Det är bra att observatörsinsatserna är 12 månader för det tar tid att bygga nätverket.”

Intervjuerna återger fantastiska och häpnadsväckande historier och anekdoter, vilka inte alltid kan återges av hänsyn till intervjupersonernas anonymitet. Vissa insatser var rutinartade, medan andra varierade från dag till dag.

Inom större och långvarigare insatser har det rutinartade varit utmärkande. Inom exempelvis UNTSO (United Nations Truce Supervision Organization) i Mellan-östern fungerar tjänstgöringen på OP på likartat sätt oavsett vid vilken gräns som OP har bemannats. ”Det blir en viss tristess med OP-tjänsten. Det är inget man kan påverka, men man ska vara medveten om det innan man åker ner. Tjänsten innebär att observera och rapportera, kan bli en viss frustration att inte få agera.” Flera av de intervjuade beskriver att tjänstgöringen som observatör eller utbildare har rullande tjänstgöringsscheman. Rotation av personal har ofta skett förskjutet och observatörsteam har satts ihop bestående av en blandning av junior och senior personal.

Andra berättade hur arbetsuppgifterna varierade från dag till dag. ”I X-land hann det aldrig bli rutin, det var nytt varje dag.” Flera intervjupersoner har beskrivit att det är viktigt att vara beredd på att anpassa sig och sitt arbetssätt samt vara beredd på att få uppgifter som inte alls överensstämmer med förväntningarna. ”Vissa insatser var som förväntat, andra blev en hel del överraskningar.” En instruktörsroll blir helt annorlunda när förkunskaperna hos de som ska utbildas inte alls är som man förutsatte och utbildningen dessutom sker genom tolk. ”Jag

kunde inte säga ”tre skott på hundra meter” - de visste inte vad tre eller 100 var, inte vad meter är osv.”

De intervjuade tryckte på vikten av att knyta kontakter och sätta sig in i hur allt fungerade i det aktuella området. ”Vi hade en bra tolk, som hade varit med under inbördeskriget. Hade koll på var en av rebellernas ledare befann sig, så vi upprättade en kontakt med honom utan att polisen visste något.” Att interagera med lokalbefolkning och sätta sig in i ett lands seder och vanor beskrev de intervjuade personerna som inte bara viktigt och nödvändigt, utan också mycket intressant. Detta är svårt att fånga i citaten, utan har mer att göra med hur levande de beskrev mötena med ortens invånare. ”Jag hade lärt mig att våga titta på hur lokalbefolkningen gör, att våga lämna gruppen västerlänningar och istället konversera med lokalbefolkningen.” Många av de intervjuade beskrev att det är det nödvändigt att bygga upp ett eget nätverk såväl inom organisationen som med de parter man ska samarbeta med och lokalbefolkningen, vilket tar tid. ”Som observatör börjar man känna landet efter cirka 6 månader.”

Många beskrev osannolika och överkliga upplevelser som de antagligen kommer att bära med sig resten av livet. ”Surrealistisk upplevelse att helt plötsligt sitta mitt i öknen med massmördare och diskutera religion.” En annan intervjuperson beskrev att ”en gång kraschlandade vi med en helikopter för att vi blev beskjutna. Alla klarade sig, men de som sköt ner oss fortsatte att skjuta på oss tills de insåg att vi inte var regeringen. Det tog åtta timmar tills räddningen kom, då satt vi och hade grillfest med de som skjutit på oss. Det var en sån sak som jag inte rapporterade till Sverige. För jag visste att det inte var farligt för mig, men att Försvarsmakten skulle ha ansett det farligt och dragit hem mig.”

Några berättade om hur dåliga förberedelser och kulturskillnader kan påverka relationer. ”Vi hade med oss alkohol i gåva, men i byn drack de inte alkohol. När vi sedan pratade om kungens bror (som bodde i Sverige) visade det sig att de varit ovänner i flera år.” I de allra flesta fall har individerna uttryckt sig positivt om sina upplevelser och insatsen i stort, de allra flesta ångrar inte sin tjänstgöring. ”Att få vara med om när samhället gick från krig till fredsliknande var häftigt. Det började finnas varor i butiker, elektricitet mer än bara några timmar om dagen samt vatten.”

Några personer har efter en tid i insatsen bytt tjänstgöringsplats, detta förekommer främst i UNTSO. ”Man bodde antingen i Jerusalem, i Tiberias eller i Damaskus. Har man jobbat i Tiberias så flyttade man till Damaskus, högkvarteret låg i Jerusalem.” En annan person pratade om att några personer lånades ut till en annan FN-insats under en kort period, men att hen inte var berörd av det.

En av de intervjuade som medverkat vid utbildningsinsats berättade om att moralen stundtals var ganska låg. De rekryter som utbildades var där för att få mat för dagen och inte speciellt intresserade av själva utbildningen. ”Under en orienteringsövning fick de varsin radio, skulle ropa varsitt kodord när de satt upp sin

radio på olika platser. Första ropade, därefter ropade nästa, nästa, nästa. Det visade sig att majoriteten satt och solade medan en person gick runt med radion.” Under samma insats förekom även rasism och pennalism mellan soldater.

3.5.2 Arbetsbelastning

”Under perioden för oroligheterna sköt de ett skott i minuten därifrån. Det tog ett tag att lära sig sova då. Det blev påfrestande att arbeta tio dagar i sträck och hinna vila tillräckligt innan det var dags att gå på nästa pass.”

Arbetsbelastningen har varierat stort beroende på insats, område och tidsperiod. Vissa har upplevt insatsen som ett vanligt måndag-till-fredagsarbete med mycket fritid och egentid, medan andra har fått arbeta obekväma tider och ibland dygnet runt, sju dagar i veckan. De som har haft en vanlig arbetsvecka säger t.ex. att ”det är ett oerhört behagligt liv, det finns inte ett vardagsbekymmer. Det blir som en sexmånaders utveckla dig själv-resa. Du arbetar, kommer in i det och tar hand om dig själv och dina egna bestyr. Det är inte många gånger som man annars i vardagen kan ligga en hel lördag och läsa bok för att en vill.” Några beskriver tristessen i den dagliga rutinverksamheten. ”Det blir en viss tristess med OP-tjänsten. Det är inget man kan påverka, men man ska vara medveten om det innan man åker ner.”

Andra beskriver istället en hög arbetsbelastning och obekväma arbetstider ”Vi var så få att vi jobbade sju dagar i veckan, i princip 16 timmar per dygn.” Tidskillnaderna till Sverige och till New York påverkade också. ”Kontakten med FN i New York var jättebra, men det var en fruktansvärd tidsskillnad. Mycket fick skötas sent på kvällen.”

Ibland har den höga arbetsbelastningen berott på att det varit alldeles för få personer, men generellt var det arbetstempot och insatsen som avgjorde. ”Vi skulle varit 80 i staben men var drygt 30. Alla i FN-systemet behöver vara lojala och tillsätta personal, detta har blivit något bättre för min efterträdare.”

Vissa händelser har inneburit att arbetsbelastningen ökat temporärt. ”Avlösning skulle komma efter tre dygn, så jag hade grejer med mig för en vecka. Max tre dygn och allt (bilar, boende, kommunikation) skulle vara förberett när vi kom, men när vi landade in så fanns inget och ingen visste att vi skulle komma. Det gick och var väldigt lärorikt. Tog något dygn, sedan var vi på banan. Men när vi sedan var inne på sjätte veckan började det bli tufft.”

Vissa upplever att det funnits förutfattade meningar om arbetsbelastningen och hotnivån i deras insats - *Cooking and Looking*. Men även vid de insatser som upplevts värderats på detta sätt beskrivs en hög arbetsbelastning och att det inträffat dramatiska och oroliga händelser.

I en del fall har det inte varit möjligt att fördela arbetsuppgifterna jämnt mellan deltagarna i ett team. I alla insatser finns olika förutsättningar, det är varierande

arbetsuppgifter och kunskap bland deltagarna. Det kan ofta bli så att några får göra mer jobb då det inte alltid är fallet att alla kan läsa, skriva och/eller köra bil.

3.5.3 Kontakt med andra svenskar

”Jobbar du i enskild insats så jobbar du internationellt. Det är jättebra om det finns en skandinav att debriefa mig med, men det är en charm att arbeta internationellt.”

I vissa insatser fanns många svenskar på plats i landet/området och vid vissa fanns bara ett fåtal svenskar där. Det är ovanligt att jobba tillsammans med landsmän under en enskild insats, även om det har förekommit. ”Jag arbetade med en svensk, sedan fanns det svenska stabsofficerare i ett annat område som vi sällan träffade.” De intervjuade personerna har oftast arbetat i internationella team, vilket är en bidragande orsak till trivsel. Vissa har valt att dela boende med andra skandinaver även om de inte arbetat i samma team. ”Vi svenskar bodde ihop, men vi arbetade aldrig tillsammans.” På vissa insatser fanns det en plats där svenskar kunde träffas, vilket var uppskattat. ”Det fanns en lägenhet för svenskar (biståndsprojekt), det var enormt skönt. Trångt, för det var många svenskar i missionen, lättare att åka dit än hem under korta ledigheter, men det var välgörande att få träffa andra svenskar och debriefa sig, tvätta kläder och umgås.”

Det är vanligt att de svenska delegaterna i insatsen träffas en eller några gånger, ofta i samband med någon högtid eller in- och utresa. ”*National meetings*, alla svenskar i närheten träffades två gånger under perioden vi var där. Både familjer och de som tjänstgjorde. Vi tog inte in på hotell utan bodde hos andra svenskar.” En av de intervjuade uttryckte att ”jag hade kontakt med andra svenskar under insatserna, det blir alltid ett litet svenskläger. Vi försökte träffas vid högtider och liknande.”

Under vissa insatser fanns andra pågående insatser, t.ex. förbands-, utbildnings-, polisiära- eller biståndsinsatser. Någon tyckte att det var viktigt att skapa ett nätverk med andra svenskar på plats i landet medan någon annan tyckte att en förbandsinsats i samma land var tryggt och bra. ”Det underlättade livet till del och det var en viss trygghet att de fanns där även om vi inte hade möjlighet att åka dit som rutin. Dock fick vi mer svenska besök tack vare den svenska förbandsinsatsen i samma område, vilket uppskattades.”

En persons erfarenhet från en förbandsinsats var ”jag upplevde att man snabbt började granska varandra. Sådant vill jag inte ha.” En annan påpekade att en enskild insats genomförs av eget intresse. ”På en enskild mission är det jaget framför laget, det egna intresset.” Den som vill ha en upplevelse tillsammans med kollegor från Sverige åker på en förbandsinsats.

I familjemissioner har familjerna umgåtts privat även om de inte har arbetat tillsammans. ”Det blev ett stort socialt utbyte eftersom det var så många andra svenska familjer i området.”

Under utbildningsinsatserna har svenska team åkt ned, vilket innebär att de till vissa delar liknar förbandsinsatser. Där har boendet även delvis skett på camp med gemensam matsal.

3.5.4 Gemenskap med andra nationer

”Man blir fort ett ganska sammansvetsat gäng. Vi försökte fira om kvällarna. Gemenskapen är det mest positiva.”

De flesta arbetade tillsammans med personer från andra nationer, något som både var givande och kunde skapa problem. ”Jag jobbade med olika nationaliteter, det var oerhört givande att få se olika synsätt. Tyvärr befastes fördomarna i vissa fall, men samtidigt många positiva överraskningar.” En annan menade att ”det intressanta med insatsen var att det var 36 länder involverade. Jag träffade många andra officerare från andra länder.” En viss karriärlystnad upplevdes också. ”Kulturkrockar. Vissa nationaliteter slåss efter stabs- och chefsbefattningar för att få mer betalt eller för att det ser bättre ut i CV:t.”

Gemenskapen och kamratskapet med individer från andra nationer var viktigt för många av de intervjuade, där mötet mellan olika kulturer upplevdes intressant. Många lagade mat och åt tillsammans och under ledig tid kunde fester och andra tillställningar ordnas. Det var tillfälle för samvaro och att lära känna människor från andra kulturer, men gav också möjlighet till nätverkande och informationsdelning till nytta för tjänsten. ”På insatsen hölls bruncher mellan UNHC, Röda Korset med flera. Alla tog med sig lite mat och bjöd på. Fick bra kontakter och information därifrån.” Intervjupersonerna beskrev ofta de oväntade mötena och händelserna mycket levande. ”En dag i början av insatsen gick jag ensam runt på campen, när jag blev indragen i ett tält där det var gudstjänst. Under ett av dansnumren blev jag tillfrågad om jag kunde komma upp och säga några saker. Så helt plötsligt höll jag en predikan. Jag fick be min mamma skicka ner en bibel, sedan predikade jag regelbundet på söndagar. Fick vördnad från både kristna och muslimer. Religion var inte en del i konflikten.” Deltagande nationers nationaldagar firades, där övriga nationer var inbjudna. ”Jag fick uppdraget att anordna Sveriges nationaldag för de som var i närheten och med i insatsen. Vi fixade lotterier med priser, jag lyckades fixa priser via mina kontakter i området, i form av en resa. En annan fru fixade ett boende under tre dagar i samband med den resan.” Sådana här uppslupna tillställningar verkar ha varit särskilt vanliga under familjemotioner, där det dels fanns familjenätverk där partners familjer ordnade olika tillställningar, dels fanns ofta en god infrastruktur med tillgång på förnödenheter. Dessutom var dessa områden relativt säkra. Men det fanns även insatser där gemenskap mellan nationer fungerade dåligt. ”Det fanns en del stora ledarskapsproblem mellan och inom nationer som hindrade umgänge mellan nationerna.”

3.5.5 Stöd från Försvarsmakten

”När det gäller kontakt med myndigheter gäller det att ringa mellan 0730 – 1630 och INTE på helger.”

”Jag kunde alltid ringa någon på ATS”

Det har inte varit lika lätt att hålla kontakten med Sverige i alla insatsområden, speciellt inte i början av 1990-talet. ”Den mesta kommunikationen sköttes med brev. Kontakten med Sverige var begränsad.” Nu sköts rapporteringen via satellittelefon eller mejl.

Att få med sig en satellittelefon har uppskattats högt, men även att ha en svensk i området på hög position verkar ibland ha påverkat det upplevda stödet från Försvarsmakten. Detta var oftast positivt. ”En svensk satt i staben. Det underlättade för oss svenskar.” I något fall var det dock negativt. ”Vi hade en svensk officer som satt i hög position. Han brydde sig inte om de svenska observatörerna, de på plats tyckte att han såg till att svenskarna skulle lida.”

De intervjuade beskrev att under en enskild insats var de mer utelämnade än under en förbandsinsats. ”Vid förbandsinsats finns alltid ett skydds nät inbyggt i förbandet. Vid enskild insats finns ett mindre skydds nät om Sverige haft personal i insatsen tidigare. Vid en ny s.k. noll-insats finns inget skydds nät.”

Hur kontakten med Försvarsmakten hanterades och upplevdes var olika. I en del insatser fanns en senior Swede som var den som var ansvarig för kontakten med Sverige. ”Jag hade inga kontakter med Försvarsmakten, det skötte vår senior.” De flesta anger att de är nöjda eller mycket nöjda med de olika typer av stöd som de fått från Försvarsmakten. Det gäller både möjlighet att få kontakt, intresse, besök och respons på olika typer av begäranden. Hur avrapportering skett och hur kontakten med Försvarsmakten har varit har varierat. Vissa skickade hem månadsrapporter och andra skickade veckorapporter. ”Kontakten med Försvarsmakten var bra, avrapportering och framställan om saker jag behövde. Responsen och återkopplingen var hur bra som helst.”

Det finns dock undantag när de intervjuade upplevt Försvarsmakten som frånvarande. ”Det fanns ingen samlad information från Försvarsmakten, allt fick man höra var från de svenskar som varit där innan.” Ett par personer saknade helt feedback från Höghälsverket på rapporter som skickades, och hade därför en känsla av att Försvarsmakten inte var intresserad av de gjorde. ”Jag skulle rapportera till Försvarsmakten veckovis, men fick aldrig någon respons. Efter ett antal månader på plats testade jag vad som hände om jag inte rapporterade, men inget hände. När jag återkom igen med rapport efter tre veckor så var det som att inget hänt.” En annan blev ombedd att inte skicka rapporter så ofta. ”Chefen hade avrapportering till Försvarsmakten, inledningsvis återrapportering varje vecka till den som har hand om det landet. Ända tills vi blev ombedda att slutade skicka veckorapporter och istället skicka månadsrapporter. Det kändes inte bra.

Som att de inte var intresserade av vad vi gjorde.” Eller hur en minister på besök i insatsområdet uttryckte sig klumpigt. ”Vi fick signalerna att vi skulle vara där för att visa att Sverige kan samverka med andra nationer och inte för att öka förbandens förmåga. Då gick luften ur.”

Stöd till familjen hemma med praktiska saker har diskuterats men ofta inte realiserats. Försök med ideell hjälp riskerade att bli en beskattningsbar förmån.

3.5.6 Säkerhetskultur

”Missilerna skickades från grannlandet. Vi hörde dem men fick info om att de var ganska ofarliga. Skulle det få effekt skulle man träffas av den, vi blev därför arroganta väldigt snabbt. Den första veckan stängde vi in oss, men sedan så gick vi ut och tittade på dem med kikare.”

Tänket kring säkerhet skiljer sig åt mellan nationer och individer, och riskerar att trubbas av med tiden. Två individer beskrev hur de i början hade större respekt för faran, men med vana släpptes lite på vaksamheten. ”I slutet på insatsen så slappnar man av och släpper lite på säkerheten, det kan vara farligt i sig. Det är viktigt att visa på vikten av att upprätthålla en stringens under utbildningsskedet. Det är ett större ansvar att vara ensam.”

Det kan också uppstå problem med civila personer vid insats som inte utbildats på samma sätt som de militära personerna. De intervjuade menade att civila i ett insatsområde inte alltid har samma säkerhetstänk eller utbildning som en militär. ”Problemet var att det var för många civila personer som deltog i insatsen, de hade en tendens att inte inse allvaret i situationen och förirra sig.”

Insatsområdena är i regel osäkra områden och de flesta som har genomfört enskild tjänstgöring har gjort det obeväpnade. Undantag finns och då gällde det bl.a. skydd mot djurlivet. ”Vi hade pistol på oss. Vi bar pistolerna för att kunna hantera babianerna som huserade i området.” Trots det riskfyllda att förflytta sig i insatsområdena är fordonen ofta obepansrade och konvojerna obeväpnade, men detta verkar ha blivit bättre på senare tid. ”Vi åkte runt i vanliga Landcruisers, nu är det pansarbeklädda bilar.” Andra aspekter på säkerhet som nämndes var en person som blev expert på att byta däck (då vägarna var dåliga och ledde till punktering) och alltid hade minst två extra däck. Även tillgången på Medevac, som skulle finnas men inte dök upp, berördes.

Generellt har svenskar ett stort säkerhetstänk och reagerar på saker som andra nationer inte ens tänker på. ”Vi kan reagera på såna saker som andra nationer ser som en del av det vardagliga livet. Till exempel trafikfarliga bilar utan säkerhetsbälten och dåliga bromsar.” En motsatt effekt är när det svenska säkerhetstänket går ut över arbetet och i sig kan skapa en större risk. ”Vid upprättandet av campen behövde ingenjörerna hjullastare och grävare, så jag fixade två kinesiska grävare. Men efter tre dagar upptäckte någon som var skyddsombud att det inte fanns svenska instruktioner – att texten på instrumentbrädan var på kinesiska, så

då fick de sluta använda dem, tills någon skrev en svensk översättning. Att det inte grävdes runt campen skapade en säkerhetsrisk där och då.”

3.5.7 Upplevelser av död och skador

”Det inträffade saker som jag i efterhand insett kunde ha kostat livet.”

Ibland har säkerhetsläget varit mycket dåligt. Även om de individer som intervjuats inte alltid själv upplevt eller blivit utsatt för vålds- eller krigshandlingar nämnde de ofta händelser som drabbat andra i insatsen eller området, exempelvis observatörer som de lärt känna och som dödats i krigshandlingar. De nämnde även andra typer av händelser som flyg- eller trafikolyckor och kollegor som under insatsen dödats av vilda djur eller blivit uppätta av kannibaler. ”Aldrig varit nära någon kollega som avlidit på mission, men hört om en som blev uppäten av krokodil och en annan som blev skalperad och fick hjärnan uppäten. Det finns med hela tiden att det ska hända någonting. Det händer udda saker, svåra och obegripliga att förklara för utomstående men för det mesta är det trafik och vardagliga problem som hitta mat för dagen.”

I några fall blev de intervjuade direkt vittne till våld eller olyckor. Det kunde handla om stridshandlingar mellan militära enheter, grova våldshandlingar mot civilbefolkningen, att själv bli beskjuten eller hotad med vapen. ”En sak jag upplevde ute på en patrull var kvinnolik som låg i prydliga rader, men händer och fötter låg i separata högar. Jag undrade varför och fick höra av en rebelledare att de började med att hugga av kvinnorna fötterna för att de inte skulle fly, sedan händerna för att de inte skulle rivs när de blev våldtagna.”

Men det har också handlat om våldsbrott begångna av medlemmar i den egna insatsen (i samtliga fall som nämnts har inte svenskar varit inblandade). Exempel på sådant är våldtäkt och misshandel. ”Städerskan brukade vila en stund inne på mitt kontor, det kändes olustigt i början. Jag hade noterat att hon tog av sig slöjan hos mig. När jag fick tag i en tolk kunde han tolka mellan oss och då berättade hon att det var för att hon kände sig trygg hos mig. Det berodde på att jag varken hade misshandlat eller våldtagit henne, det menade hon att det var vanligt beteende av flera av mina utländska kollegor.”

De individer vi intervjuat har dock genomgående haft ett sakligt förhållningssätt gentemot hotbilden och inträffade händelser. De har sett det som att hotbilden var en del av det de anmält sig till och har försökt hantera situationen och fortsätta lösa uppgiften.

Bild 2. Kransnedläggning under I19:s veteranceremoni 2018. Foto: Mattias Hellgren/ Försvarsmakten.

3.5.8 Förbehåll

”Det känns bra att vi är med på samma preferenser som de flesta andra.”

De intervjuade vittnade om att villkoren för delegater från olika länder ser olika ut. Vissa länder lägger in förbehåll (s.k. caveats) om var deras personal får placeras och vad de får arbeta med. Generellt upplevdes det inte att Sverige lade in sådana klausuler, utan svenskar placerades på samma villkor som andra nationer. ”Först hamnar du på en dålig plats och efter ett halvår så flyttas du upp. (Ingen väg, inget dricksvatten (levereras 1g/v) eller elektricitet är ett exempel på dåligt ställe).” Vissa nationer ställde andra krav. ”Bland annat kanadensare och fransmän har frikort och de placeras alltid på bättre platser (där Medevac finns). Det känns bra att vi är med på samma preferenser som de flesta andra.” De intervjuade har oftast hyst in sig i lägenheter eller rum och inte bott på en camp, vilket ibland blivit kännbart. ”I december levde vi utan vatten och elektricitet. Vi levde inte i ett förband utan i det civila samhället. Där är ytterligare en skillnad mot en förbandsinsats, du får klara dig själv på det civila samhällets resurser.” Det fanns undantag. I vissa insatsområden har Sverige bestämt att personalen inte får vistas utanför campen. ”Sverige hade ett caveat om att inte ha personal i de hetaste områdena. Så jag var kvar i centret medan amerikanen och engelsmannen fick vara ute och göra patruller.”

En av intervjupersonerna uppgav att denne inte hade ett juridiskt skydd under insatsen. Det rapporterades till Sverige, men lämnades utan åtgärd och personen fick svaret ”att jag inte skulle bryta lagen. Hade en annan medlem av insatsen

blivit arresterad så hade de rättsskydd och kunde inte bli åtalade, men jag hade inget sådant skydd.”

3.5.9 Leave och kontakt med familjen

”Internet och tillgång till satellittelefon har förbättrat kontakten med familjen avsevärt. Nästan bara Sverige ger tillgång till satellittelefon på det sättet.”

Att vara den som är borta hemifrån kan på ett sätt upplevas lättare. Att partnern är iväg på en utlandstjänstgöring belastar den hemmavarande. De får ta ett större ansvar och sköta saker som annars brukar göras gemensamt. ”Frun fick och kunde lösa problemen på hemmaplan under tiden jag var borta.” De intervjuade upplevde att det snarare var de där hemma som oroade sig och att de även kunde oroas av saker som hände långt bort från den platsen individen befann sig. ”Familjen tänker mer på riskerna än en själv. De blir oroliga när de ser nyheter om att något hänt fastän det är långt därifrån.” En intervjuad berättade om en incident på 1990-talet. ”Det fanns få möjligheter att kontakta familjen. Ett exempel var bomben på marknadsplats. Sextiosex döda, många sårade. Jag kunde inte kontakta min fru på fyra veckor.”

De som har varit på enskild insats flera gånger från 1990-talet och framåt påpekade att kontakten hem har blivit mycket lättare att upprätthålla. ”Vid första insatsen tog det flera veckor för brev att komma rätt, nu finns internet.” Nu för tiden finns det ofta tillgång till nätverksuppkoppling, om än inte snabba och stabila, och vid enskilda insatser finns inte alltid samma infrastruktur som vid förbandsinsatser. ”Det fanns internet, men inte bra.” Att ha tillgång till en egen satellittelefon är något som uppskattas och värdesätts. Ibland upplevdes det till och med nästan vara för lätt att bli kontaktad av familjen, vanan att kunna nå någon när som helst sitter i. ”När det är lättare att kontakta varandra kommer det också mindre viktiga saker. Det är konstigt att få frågor om var en viss nyckel ligger när man är ute på ett uppdrag. Men det är en detalj, fördelarna att kunna kontakta varandra överväger.”

Vissa personer hade med sig familjen under hela insatsen, vilket självklart underlättade kontakten. Dessa har beskrivit det som givande även för perioden efter hemkomsten och för kommande insatser att upplevelserna från en insats kunnat delas redan i insatsområdet. Tre personer som hade med sig familjen till insatsområdet har berört familjens säkerhet. En tog saken i egna händer och kontaktade utländska ambassader för att få hjälp med eventuell evakuering av familjen, då den svenska ambassaden inte upplevdes kunna lösa evakuering på ett tillfredsställande sätt. En annan berättade att familjen fick åka hem några månader in i insatsen, då området efter ett attentat bedömdes som farligt. Delar av familjen tyckte då att det var tråkigt att lämna, medan någon tyckte att det var skönt att slippa alla bombövningar. Den tredje berättade om hur hen blev fast på OP under tio dagar vid en krigshändelse. ”Svårt med kontakt med familjen, så det var en påfrestning för alla. Men ingen kontakt är goda nyheter.” Under tiden bodde

familjen hemma hos vänner som hade skyddsrum. ”För familjen var händelserna kring dessa oroligheter inte traumatiska, de kände inte rädsla även om de visste om hotet. Det fanns tydliga rutiner för hur alla skulle agera.” De tre personerna som pratade om familjens säkerhet gjorde det inte ur perspektivet av att de varit oroliga utan mer utifrån perspektivet att de var medvetna om riskerna, minimerade dem och levde med dem utan att oroas.

Några som inte var på familjemission fick besök av familjen under insatsen, vilket även det upplevdes positivt, eftersom familjen då fick uppleva en del av vardagen för den som tjänstgjorde.

Avseende ledighet och leave har det varierat mellan olika insatser och befattningar. I vissa fall var ledighet och hemresor planerade i förväg. I andra fall planerades ledigheten situationsanpassad utifrån arbetsbelastning och kompensationsledighet. I dessa fall var det normalt inte några problem med hemresor, men det var upp till den enskilde att vara ute i god tid. Antalet hemresor varierar i hög grad mellan olika insatser. Ibland har det bara blivit någon enstaka hemresa.

Det har varit förhållandevis vanligt att ta ned familjen till området i samband med en leave eller ledighet. Det har givetvis inte alltid varit möjligt för familjen att åka till insatsområdet utan ibland har familjen återsamlats på en destination i närområdet som bedömdes som tillräckligt trygg. De som haft möjlighet att ta ned familjen till insatsområdet uppger att det var värdefullt och skapade en trygghet hos anhöriga att få se insatsen i vardagen. Reglerna för detta har dock ändrats så att den som är på insats nu är tvungen att åka hem på sin leaveresa. ”Jag åkte hem till Sverige under mina leave. En del i återhämtningen (Försvarsmaktens personalansvar) är att man ska åka hem.”

En del har också utnyttjat ledigheten till att själva se sig om i området. I vissa fall där det varit möjligt har de gjort det i insatsområdet, i andra fall i regioner i närheten.

3.5.10 Språk

”Jag lärde mig språket på plats för att kunna prata med lokalbefolkningen.”

Att kunna prata engelska är ett krav från FN:s sida, men det är inte alltid som det kravet uppfylls. ”Språkbarriären inom staben var ett problem. Att kunna bra engelska är inte alltid en fördel, om man uttrycker sig med för svåra ord kanske inte den man pratar med förstår, men låtsas som att den förstår. Nationerna har sina olika synsätt. Det blir till slut en soppa.” I vissa insatser har FN arbetat utefter *rainbow concept* när olika nationaliteter arbetar och bor tillsammans. En av de intervjuade beskrev en incident som kunde blivit allvarlig till följd av språkförbistringen. ”En kollega fick hjärtinfarkt men kunde inte kommunicera. Det kan bli farligheter med *rainbow concept*. Språkförbistringen kan vara rolig men också bli livsfarlig.” Arbetspråket under insatserna är oftast engelska, men den civila befolkningen behärskar inte alltid engelska och mycket av arbetet sker

genom tolkar. En person berättade hur samtal med civilbefolkningen var svåra men att tolkarna var bra, en annan om hur hen lärde sig att arbeta med tolk och hur mycket det gick att lita på tolken.

Tre personer beskrev att de förberedde sig inför insatserna genom att gå språkkurser alternativt lärde sig på plats för att kunna kommunicera med lokalbefolkningen. ”Inför insatsen gick jag en språkkurs, jag kunde förstå och följa med i ett samtal. Fortsatte språkkursen på egen hand på plats med hjälp av ljudband.”

3.5.11 Medicinska åkommor

”Malariamedicin innebär en vånda psykologiskt. Den har många bieffekter (skadar levern, hallucinationer, sömnproblem osv) och reglerna kring användning av malariamedicin kan ändras mellan insatser.”

Ett fåtal av de som intervjuats har blivit inlagda på lokalt sjukhus under sin enskilda insats. De har blivit väl omhändertagna och fått inblick i mer spartanska sjukhusmiljöer. ”Jag har legat på ett inhemskt sjukhus, opererats och med bara en läkare på hela sjukhuset som kunde engelska.” En annan påpekade den obefintliga sjukvårdskedjan, där det fanns bra med utrustning men inte personal. ”Det fanns en sjukstuga med fin utrustning men ingen personal. Skulle man bli skjuten eller sprängd, så skämtade vi om att det var bättre på en tisdag, torsdag eller lördag, för då kunde man med tur få följa med en flygtransport till Frankfurt. Det var den sjukvårdskedja som fanns.”

Några har fått problem med magen. ”Magen var i obalans de fyra första månaderna (lokala kockar).” En intervjuperson blev matförgiftad redan under tilltransporten. Andra har haft problem relaterade till malaria. Det kunde vara själva medicinen. ”Jag åt den starkare malariamedicinen (Lariam), dagen jag åt den mådde jag dåligt men det var rutin. Mådde lite illa och trodde jag hade dålig balans, gick över på någon timma.” Några av de intervjuade valde att inte ta den men fick istället malaria. ”Malaria – kunde inte äta medicinen hela tiden pga. biverkningar.” En av de intervjuade upplevde att ”många försöker mörka sin sjukdom, för man blev av med lönen.” Det är oklart om denna åtgärd gällde all personal i FN-insats eller enbart personal från vissa länder.

3.5.12 Ledning och ledarskap

”Jag besökte hela operationsområdet med fokus på ledningsförmåga. Sedan skrev jag rapporter och lämnade dem till generalen. Vissa saker mottogs väldigt gott och annat förbisågs. Det var väldigt svårt att förutse vad som skulle gå hem eller inte.”

Arbetet i en internationell miljö innebar att många av de intervjuade haft chefer från andra länder och kulturer. Chefsbyten kan ske ofta, vilket har inneburit att de som deltagit i en insats har fått uppleva helt olika ledarskapskulturer.

Ledarskapet kunde vara ett särskilt problem ifall chefens syn på teamets medlemmar har skiljt sig från det som de intervjuade har varit vana vid från Sverige. ”Chefen var så arg när han kom tillbaka, men när han fick ta åt sig äran och jag fortsatte göra jobbet så blev han nöjd.”

På plats kan man behöva förhålla sig till detaljstyrning av arbetsuppgifter. Det kan också ställa till det när detaljstyrning uteblir. Nationer har olika rutiner för hur grundläggande soldatkunskaper ska genomföras, vilket ställde till det vid en utbildningsinsats. Eftersom det inte hade detaljstyrts hur utbildningen skulle ske utbildade de nationella teamen sina plutoner helt olika, vilket uppdagades först i en examinationssituation. ”Vet inte om det blev några förändringar utifrån erfarenheter om olika nationers utbildningssätt. Vi tog i varje fall upp den problematiken för våra chefer.”

I många fall har de intervjuade byggt upp en mycket bra relation med sin chef. Dock har det också förekommit olika former av militärkulturella konflikter att förhålla sig till. I några fall har de intervjuade ställts inför situationer som var helt utanför vad de kunnat förvänta sig av ledarskapet. ”Jag presenterade min logistikplan men blev avbruten i mitt anförande för att chefen var mätt och inte ville prata om mat. Nästa möte blev innan lunch, då blev jag avbruten av att de skrattade. De menade att soldaterna var vana att svälta, så varför vi skulle skicka extra förnödenheter?”

Några av de intervjuade har haft en chefsroll. Det som upplevts som mest problematiskt har varit att mandatet ibland har varit mycket otydliga. En person i chefsbefattning som råkade i konflikt med sin chef i samband med ett personalärende fick uppbackning från ATS i frågan. ”Jag stod fast vid mitt beslut och jag meddelade chefen ATS om konflikten som blivit mellan mig och befälhavaren. ATS stod bakom mig tyckte att jag skulle stå på mig. Den person som det berörde behövde aldrig höra om konflikten.”

3.5.13 Alkohol

”Jag är övertygad om att två eller tre av de observatörer som jag umgicks med var alkoholberoende.”

Alkohol nämndes av några som ett centralt problem. Intrycket från intervjuerna är att graden av alkoholrelaterade problem varierar mellan insatser. I de fall då det förekom problem kunde de vara betydande. Flera av de intervjuade personerna pratade öppet om erfarenheter med kollegor som under insatsen haft alkoholproblem. En beskrev att han vid något tillfälle själv upplevt sig i riskzonen för att drabbas, och sedan dess varit mycket restriktiv med alkohol. En av de intervjuade menade att alkoholproblematik borde kontrolleras bättre innan folk fick åka på insats. ”Jag hade inte mycket negativt att säga, men jag tycker att man behöver kontrollera alkoholproblem noggrannare innan man skickar iväg folk.” Några berättade om omfattningen på alkoholintaget. ”Det fanns väldigt mycket

alkohol bland observatörerna. Till alla måltider var det obligatoriskt med vin, sprit eller grogg. Jag är övertygad om att två eller tre av de observatörer som jag umgicks med var alkoholberoende. Det gick så långt att de två timmar långa rekognosceringspatrullerna blev förbjudna under två månader. Detta för att en patrull åkt ner till ett förband och blivit för fulla för att kunna köra tillbaka.” och ”Vid varje möte med en ny ansvarig för checkpoint så ska det skålas och skakas hand. Jag körde mitt race och var ärlig med att sprit är inget för mig samt att jag jobbar. Blev ofta en kompromiss att jag tog det första glaset men att jag inte behövde det varje gång. De fungerade bra de flesta gångerna.” Situationen sammanfattades med ”Det var framför allt festandet som gjorde att jag tröttnade på insatserna. Jag var inte intresserad av det.” En annan beskriver ”Det fanns mycket god tillgång på alkohol, fem utskänkingsställen på området, billigt och gott om ledig tid, inte så mycket annat att göra eftersom det var kasernförbud.”

3.5.14 Fritid

”Jag blev idiotförklarad av mina förare, jag ville att de skulle släppa av mig 15 km från stationen så jag kunde springa hem. De stod på stationen och hejade när jag kom hem igen.”

Många spenderade sin fritid genom att träna, antingen för att aktivera sig eller för att kanalisera känslor. ”Man vänjer sig och anpassar aktiviteterna till värmen. Jag lärde mig att träna tidigt på morgonen, men inte på eftermiddagen.” Fler valde morgonträning och fann en gemenskap i detta. ”Jag var uppe två morgnar i veckan vid halv fem på gymmet och så hade vi gemensam träning mellan nationer på fredagseftermiddagar. Vi turades om att hålla i träningen.” En annan höll i ridlektioner, i utbyte fick hen ha tillgång till en 'egen' häst.

Vissa av de intervjuade arbetade i insatser med arbetstid måndag-fredag eller måndag-lördag, medan andra hade längre tjänstgöringsperioder och därigenom fick längre sammanhängande ledighet. Under dessa ledigheter passade några på att turista i grannländerna. ”Jag hade bil och det gick att köra, så jag åkte ibland iväg från lägenheten och besökte andra kringliggande länder. Besökte också Mauritius tillsammans med min familj som kom på besök.”

En annan passade på att läsa en distanskurs på universitetet på sin lediga tid under insatsen. En person som deltog i en insats som inte kom igång som tänkt upplevde att för mycket fritid var problematiskt eftersom de umgicks för nära lokalbefolkningen.

3.6 Avveckling

Avvecklingsskedet omfattar förberedelser för att åka hem, hemresa och Försvarsmaktens rutiner kring mottagandet i Sverige. De omedelbara intrycken kring att

komma hem till familjen och återgå till arbetet beskrivs också, medan mer långvariga effekter beskrivs i avsnittet Vidare efter insatsen.

3.6.1 Känslan när insatsen snart är över

”En eufori för att man vet att man ska hem snart. En väldigt positiv period, man tar ut glädje i förskott för väl utfört arbete. Dock släpper man lite på säkerheten.”

Många av de intervjuade beskrev den sista tiden på insats som en nedräkning till att åka hem, en glädje både över bra utfört arbete och den stundande hemkomsten. Två personer beskrev att om det mot slutet kommer en förfrågan om förlängning går det knappt ens att föreställa sig. ”När det var en månad kvar, så påbörjade jag mentalt att ställa om till hemfärd. När det var 14 dagar kvar så vill du bara hem. Kom en förfrågan efter det om du kan tänka dig att förlänga så går det inte, då är man i tanken redan hemma.” Dock fanns tre personer som utan särskild tvekan valde att tacka ja till en sådan förlängning. Den ena personen erbjöds en särskilt intressant tjänst. Den andra valde att stanna pga. att det var en ny insats, och den inte hade kommit igång under det första året. Personen upplevde att FN inte hade skött sitt jobb under uppstarten, att insatsen nu skulle komma igång och ville därför stanna kvar och göra det jobb som egentligen skulle blivit gjort under det första året. Den tredje personen hade byggt upp en verksamhet som hen ville fullfölja. ”Jag förlängde min tjänst för att jag älskade uppgiften och landet.”

Redan under denna tid av hemlängtan kunde det ändå börja spira en längtan att komma tillbaka till insatsen. ”Jag fick frågan om hur det kändes att lämna Afrika. Jag svarade att jag var trött både fysiskt och psykiskt, men jag sa att jag gärna vill komma tillbaka när jag hade fått vila mig ett tag. Han skrattade och sa att jag drabbats av afrikanska sjukan och förklarade att vi är få som faktiskt gillar Afrika, de flesta västerlänningar avskyr det. Paradoxen, det är det värsta jag varit med i mitt liv men jag kan ändå sakna det.”

Några vittnade om att den sista tiden är bland den farligaste, man slappnar av. ”Det var tur att jag varit iväg innan, för det är som farligast sista veckorna. När man mentalt redan lämnat och är hemma. Måste intala sig själv att köra in i kaklet för att inte slappna av, då kan något hända. Får se till att man t.ex. inte struntar i skyddsvästen, måste försöka att hålla hela vägen ut.”

Det rotationsschema som finns inom UNTSO innebär att var tredje till fjärde vecka åker någon familj hem och en ny anländer. Detta upplevdes av medföljande familjer som tufft mot slutet. Mot slutet märktes även hemlängtan mer hos familjer som var med i insatsområdet.

Vänskapsband skapades under insatserna och ibland kunde en hemfärd vara känsloladdad. ”Vissa insatser är känsllosamma när man lämnar, det beror på hur

insatsen varit, hur banden med kollegor varit och vad har ni upplevt tillsammans. Vissa är bara tack och hej, medan andra är känsllosamma.”

3.6.2 Planering och genomförande av överlämning

”De två sista veckorna hade jag min efterträdare med mig. Jag briefade allt jag kunde. Sista veckan var hektisk pga. överlämning.”

Det vanligaste har varit att det sker en överlämning vid hemfärd, där ersättaren antingen är någon i teamet som får en ny uppgift eller att personen anländer en-två veckor innan det är dags för hemfärd. ”*Hand over and take over*, en-två veckor. Svenskar är rätt bra på att förbereda och introducera efterföljaren, överföra våra kontakter och liknande. Vissa nationer åker hem innan efterföljaren kommer. Det har funkade bra även i enskilda insatser.” Beroende på tjänst upplevdes det finnas olika mycket att förbereda. Observatörer vittnade om att det inte fanns så mycket att lämna över, utan där handlade det mest om att informera nykomna svenska om vart de kunde bo, äta och handla. Den som arbetade som senior Swede med större ansvar hade fler saker att förbereda. ”Eftersom jag var senior Swede så började jag samla information till rapporten som jag skulle skriva när jag kom hem.” En av de intervjuade beskrev att efterträdaren beslutades långt i förväg, vilket underlättade kommunikationen med denne under insatsen samt möjliggjorde en smidig överlämning. ”Tidigt i insatsen var efterträdaren klar. Mina förberedelser och överlämning hade fungerat bra, så jag kom överens om en liknande modell med efterträdaren. Kände att det skulle bli enkelt att lämna över till efterträdaren.”

Alla har inte haft lika bra upplevelser av överlämningen, men det har främst varit personberoende. ”Jag kommer ihåg när jag kom hem från insatsen. Han som skulle gå på som chef, jag träffade honom och han frågade mig inte om någonting. Han verkade inte intresserad av att veta något om mina erfarenheter.”

För andra har det inte kommit någon efterträdare, det har berott på att insatsen avslutas men även på att det blivit ett glapp i rotationen. ”Nästa svenska team kom några månader efter att vi hade lämnat.”

3.6.3 Förberedelser inför hemresan

Förberedelserna inför hemfärd rörde ofta packningen, hur den skulle fraktas hem och hur de sedan själva valde att åka. De olika fraktalternativ som nämndes var flyg och båt, där ingen av de intervjuade har klagat på hur rutinerna såg ut. En person som hade tagit en bil på export begärde förlängning av vistelsen med två veckor för att kunna importera bilen till Sverige. Det var inga problem. Flera hörde av sig till sitt förband i slutet på insatsen för att säkerställa att det fanns planerat arbete när de kom tillbaka.

Att avsluta en FN-tjänstgöring tar ofta upp till en vecka, med bl.a. pappers-exercis. ”Ett papper med massa rutor, en massa instanser som man ska besöka för

att få stämpel. Har man inte stämpeln så kommer man inte ut ur landet. Den veckan är rätt stressig, far runt för att försöka få stämplarna.” För några höjdes pulsen. ”Det var strul med utcheckningen hos FN, de hade kommit på att jag fått \$100 dollar för mycket någon gång och då fick jag skriva på ett papper på att jag skulle betala tillbaka, innan jag fick min biljett.” Vidare ska läkarundersökning genomföras. ”FN har rigorösa medicinska genomgångar efter insats, för FN vill inte ha skadeståndsanspråk efter.”

EU-insatserna upplevdes lite annorlunda. Läkarundersökningar genomfördes hemma och upplevelserna från utcheckningen var bättre. ”EU tog hand om mig, först avrapportering i närheten av insatsområdet. Jag blev även kallad till Bryssel ett par gånger för att föredra mina erfarenheter, en gång för den fyrstjärnige generalen i Bryssel.”

Den egna hemfärden har antingen skett med reguljärflyg, Försvarmaktens Herculesplan eller med egen bil. Under familjemissionerna åkte hela familjen ibland hem tillsammans och ibland reste de delat. ”Familjen åkte hem i olika omgångar. Sonen åkte hem först, två månader tidigare, i april. Dottern åkte hem i maj och frun flög hem enligt plan. Jag stannade i två veckor, då hade jag ingen speciell tjänstgöring.” Före mobiltelefonins tid kunde hinder på hemvägen skapa oro. ”Det tog några dagar att köra. Jag skulle ta färja mellan Sassnitz till Trelleborg. Familjen visste när jag skulle komma hem, men jag blev försenad. Jag hörde inte av mig under resan.”

3.6.4 Hemkomst och debriefing

”De första insatserna flög jag hem direkt. Men efter att förbandsinsatserna kom igång på allvar så åker man till Kungsängen, har ett samtal med psykolog m.m. Det tar ungefär två dagar innan man får åka hem. Det upplevs fördröjande. Men samtidigt är det viktigt att Försvarmakten tar sig an ansvaret.”

Rutiner kring hemkomsten har förändrats, bl.a. till följd av erfarenheterna från den ökade andelen förbandsinsatser, som har lett till en högre stringens. Under 1990-talet var det vanligt att de som kom hem från insats först fick åka hem till familjen för att några dagar senare lösa inlämning av utrustning och eventuella avlastningssamtal. På senare tid har de som kommit hem från insatsen först genomfört avlastningssamtal och inlämning av utrustning utan att innan mellanlanda hos familjen. Några månader till ett halvår senare genomförs en obligatorisk återträff.

Medan vissa upplevde hemkomsten som helt friktionsfri menade andra att Försvarmakten inte klarar av att hantera hemkomsten. ”Problemen för Försvarmakten börjar vid hemfärd, fram dit är det klockrent. Det märks att Försvarmakten fått kritik att de släpper hem folk, att det måste vara någon slags undersökning när man landar in. Det har de pliktskyldigast lagt in.” De flesta synpunkter om otillräckligt mottagande härrör från erfarenheter under 1990-talet.

”Vi träffades på Almnäs ett dygn någon vecka efter hemkomst. Det var bara inlämning, inte något samtal med någon. När vi kom hem från Almnäs fanns inget eftersnack om insatsen. Jag hade velat prata med någon om incidenterna som inträffat.” Ett fåtal individer beskriver mottagandet som obefintligt eller ignorant. ”Jag kom hem, stod på Arlanda och ringde och meddelade VB på ATK att jag var hemma. Fick inget mer svar än att de noterade det.” Andra som genomfört både förbandsinsatser och enskild insats påpekade dock att de blivit bättre mottagna på den senare enskilda insatsen än på förbandsinsatserna. En anledning kan vara att det är färre individer, så det är möjligt att göra hela hemkomstproceduren enklare och smidigare. ”Hemkomsten var betydligt enklare än under förbandsmissioner - smidigare, snabbare. Förbandsmissionerna - är kvar på INT UTB i flera dagar med mycket väntan. Det går att lösa på ett smidigare sätt än förbandsinsatserna.” Samtidigt faller enskilda insatser fortfarande till viss del mellan stolarna. ”Tack vare förbandsinsatserna har uppföljning och rutiner kring enskilda insatserna förbättrats. Men när du ska vända dig till ett förband - vilket förband ska jag vända mig till?”

Flera av de intervjuade var skeptiska till att avlastningssamtal, inlämning av utrustning m.m. genomförs omedelbart efter hemkomst utan att det ges möjlighet att träffa familjen innan. ”Jag skiter i om en läkare eller psykolog vill ställa frågor till mig. De kommer bara få svaret som de vill höra, för jag vill bara hem. Jag tycker att det samtalet kan tas bort och kanske läggas in en månad efter hemkomst.” Flera beskrev hur de inte var mottagliga för hemkomstsamtal, utan bara längtade hem till familjen. ”Man måste få komma hem och landa och krama om sina nära, sen kan det vara läge att komma tillbaka och debriefa. När man väl landat i Sverige är man inte mottaglig att sitta i ett rum och prata om det.” Ett fåtal individer menade att hemkomstsamtal är direkt onödigt. ”Har en person upplevt något traumatiskt eller betett sig konstigt så lär Forsvarsmakten redan ha fått höra det, så varför ha ett samtal när man kommer hem?”

En av de intervjuade föreslog en lösning kring hemkomsten som norska Forsvarsmakten har/har haft, där de som deltagit i insatsen först transporterats till ett närliggande land för några dagars debriefing innan de åkt hem. På så sätt undviks känslan av att komma hem men ändå inte få träffa familjen.

Individer som upplevt olika typer av incidenter påpekade att debriefing framför allt bör ske på plats i insatsområdet, så fort någonting har hänt. ”Jag tror att om man får snabbvård på plats när något händer så behöver man inte ta tid för detta under avvecklingen. Det sparar tid både vid hemkomsten och i flera månader därefter.” Vidare, ”debriefing är bättre på plats, det funkar inte att prata med en psykolog hemma som aldrig har varit där.”

Upplevelserna kring mötet med psykologen upplevdes olika, beroende på personkemi, psykologens erfarenhet och tilltron till om en psykolog som inte har varit på plats i insatsområdet har möjlighet att hjälpa en individ. ”Jag var på intervju hos psykologen, det hade varit lite blodigt, jag hade mist en kollega, och så sitter

psykologen och säger 'jag förstår hur du känner.' Jag exploderade och ifrågasatt hur hon ens kunde säga något sådant. Folk som själv inte varit ute har väldigt liten förståelse för hur det kan vara." En deltagare hade dock bättre erfarenheter av möten med psykologer. "Under alla mina tre enskilda insatser har samtalen varit väldigt professionella och bra, jämfört med min förbandsmission."

3.6.5 Återträff och medaljceremoni

"Man ska inte kunna säga nej till återträffen, den är väldigt bra för alla inblandade."

Flera av de intervjuade betonade vikten av den återträff som sker ett par månader upp till ett halvår efter hemkomsten. "Återträff efter sex månader - obligatorisk - och det ska den vara också." Under denna återträff kan inträffade incidenter ha kommit ikapp individen. "På återträffar ett tag senare är det lättare att identifiera om någon förändrats och inte mår bra." En individ beskrev vikten av reflektions-tid. "Några månader senare har man hunnit reflektera. På missionen är man aldrig ensam, men det kan behövas ensamtid för att hinna landa i det som har hänt." En deltagare hade inte blivit inbjuden till någon sådan återträff, men inte saknat det heller.

De flesta såg medaljceremoni och gemensam middag som en trevlig tillställning som fyllde en viktig funktion som ett avslut på insatsen. Eftersom det är så få deltagare i enskilda insatser medverkar individer från flera olika insatser vid dessa återträffar. Det upplevdes positivt att dela erfarenheter med individer som hade varit i andra delar av världen.

Några individer upplevde att Försvarmaktens regler kring medaljering varit onödigt rigida, vilket har resulterat att de blivit snuvade på medaljer. "Jag har varit med om gemensamma middagar och samtal mellan personer från olika insatser. Till exempel personal från en insats som avbrutit missionen pga. säkerheten, de fick inte medaljer vid medaljutdelningen. Det kändes dåligt hanterat av Försvarmakten, borde i så fall inte bjudit in dem." En annan av de intervjuade hade genomfört en kortare insats för att fylla upp under leave. Det visade sig bli 29 dagar, men kravet för att få medalj var 30 dagar.

3.6.6 Komma hem till familjen

"Familjen är det svåraste offret, rent familjemässigt är det inte bra att vara iväg."

Flera intervjupersoner vittnade om att nyckeln till att kunna åka iväg är att ha en förstående familj, och det har inte alltid varit helt enkelt att landa tillbaka hemma hos familjen. Upplevelserna skiljer sig åt mellan de som haft familjen med sig och de som haft familjen kvar på hemmaplan. De som har haft med sig familjen känner stöd av att de upplevt saker tillsammans i insatsområdet. "Jag har aldrig upplevt vakuumet att komma hem, hade alltid familjen att prata med. Vi hade

debriefing vid matbordet.” De som haft familjen kvar hemma har i större utsträckning upplevt att de inte förstår. ”Familjen kan inte förstå och det är lika bra att inse att det är som det är.” Detta har inte bara gällt den närmaste familjen. En av de intervjuade beskrev att han upplevde att partners föräldrar inte heller förstod hans val att åka ut på insats, utan som att han hade lämnat sin partner i sticket.

Att komma tillbaka till ett vanligt familjeliv igen efter insatsen har varit olika svårt. De som verkar haft det lättast är de som haft med sig sin familj till insatsområdet eller har en partner som själv är militär. ”Jag har förmånen med min fru, jag har någon som jag kan förhålla mig till som förstår.” En som varit på familjemission beskriver att ”det var en bra upplevelse att få göra insatsen tillsammans med min familj och den gemenskapen som fanns mellan familjerna som var där”. För andra har det varit svårare och till viss del frustrerande. ”Att få till ett fungerande familjeliv tog cirka sex månader efter första insatsen. Att komma tillbaka till en vardag och verklighet. Efter andra varvet började det fungera cirka 18 månader efter hemkomst. Vi har fortfarande problem med vissa saker. Många av de intervjuade påpekar att det är tyngst för den som är kvar hemma. ”Familjen hemma har fått dra det tunga lasset. Min partner säger: Du var ju i Afrika.”

Intervjuade som medverkat i både förbands- och enskilda insatser har beskrivit skillnader i stöd till familjen vid enskild jämfört med förbandsinsats. Vid förbandsinsats finns ett tydligare stöd från hemmaförbandet och lokala ideella organisationer, men sådant finns inte till stöd för familjer med en anhörig på enskild insats, något flera saknade. Om personerna inte bor på en garnisonsort kan avståndet till en veteransamordnare kännas långt. Detta kan även vara problem under förbandsinsats, eftersom det är helt möjligt att åka på en förbandsinsats som ordnas av ett annat förband än ens hemmaförband. En av de intervjuade beskrev hur partnern blivit kallad till en anhörigträff hundra mil bort, vilken inte kändes aktuellt att åka på.

En av de intervjuade personerna hade under insatsperioden träffat en ny partner i landet och mycket fokus lades i slutet på insatsen att lösa hur partnern skulle kunna följa med till Sverige.

3.6.7 Återgång till jobb och rutiner

”Innan jag åkte till insatsen visste jag vad jag skulle göra när jag kommit hem. Avvecklingen påbörjades därmed redan innan jag åkte dit.”

De flesta av de intervjuade har tagit ut sin intjänade semester vid hemkomsten och passade på att vara lediga i några veckor. En person återgick i tjänst direkt vid hemkomst utan att ta ut någon ledighet. ”Under insatsen var jag civilanställd och tjänstledig, då började jag jobba direkt vid hemkomst och tog alltså inte ut någon ledighet.”

Vetskapen om vad som väntar hemma har varierat. Några har vetat redan innan de åkte vad de skulle komma hem till (nytt eller nuvarande arbete). ”Vi landade på fredag och på måndagen hade jag tenta i algebra. Eftersom jag hade studerat på distans även under insatsen så gick det snabbt att komma in i mina studier igen.” Några hade planerat byte av tjänst redan innan de åkte iväg, och många av de intervjuade gick tillbaka till samma tjänst. För andra var det mera oklart vad de skulle sysselsätta sig med. ”På grund av omorganisationen visste jag inte vad jag skulle göra när jag kom tillbaka.” För vissa var det skönt att vara tillbaka. ”Fördelen med att varit iväg är att jag nu vet att jag inte vill ha ansvaret för personal. Jag pratar gärna med dem men trivs bättre med det arbetet jag har nu. Jag har testat att vara chef, men trånar inte längre efter det.” Andra har genom frånavaron sluppit en trist period på sitt vanliga jobb. ”Jag har sluppit en del osäkerheter som har hänt på jobbet under tiden, exempelvis tal om att flytta verksamheten.”

Några fick ett mindre varmt välkomnande. ”Vår chef såg ner på oss för vi inte varit på en förbandsmission och inte haft vapen. Han ansåg inte att vi gjort en riktig mission.”

Några personer som arbetade civilt blev under sin tjänstgöring uppsagda eller omflyttade, men det löste sig ganska snabbt efter hemkomst. ”Efter insatsen så blev ett glapp eftersom jag blivit uppsagd, men fick efter några veckor arbete inom Försvarsmakten. Den förra arbetsgivaren kom med ett förslag om ett jobb som var oacceptabelt för mig att ta, vilket ledde till uppsägning under en leave.” En annan fick ny chef i sitt civila jobb under insatsen, vilket förändrade tillvaron. ”Under sista halvan av insatsen så byttes min civila chef ut, den gamla var fantastisk, den nya chefen hade ingen förståelse. Den nya chefen vägrade förlänga mitt förordnade som chef för att jag inte kunde komma hem för en intervju under insatsen. Jag gick tillbaka som handläggare.” En tredje som inte trivdes med sitt civila arbete efter insatsen, hade turen att bli uppringd och erbjuden ett annat jobb pga. sin tjänstgöring. En fjärde omskolade sig efter insatsen med anledning av de upplevelser som insatserna fört med sig. ”Jag är beroendeterapeut, kanske blev jag det pga. insatserna. Det fanns väldigt mycket alkohol bland observatörerna.”

Att komma tillbaka hem och till jobbet kunde ge en nytändning. ”Det är inspirerande att börja jobba igen och komma hem till kamraterna.” För andra har det känts tråkigt att börja jobba hemma igen. ”Ibland kan jag uppleva det vi gör här hemma som kanske inte oviktigt, men jag föredrar att jobba utomlands. Jag saknar att det inte utkrävs svar för ens handlingar.”

Hur återanpassningen till vardagslivet har gått har varierat. För en del har det varit några konstigheter att komma hem. ”Har du bara positiva upplevelser är det alltid lätt att komma hem och vara lite ledig, besöka vänner eller ta en resa.” Någon beskrev en lättnad av att återse det bekanta. ”Jag blev så glad att se snö.

Jag behövde inte klä på mig för att vara rädd för malaria. Skönt att känna ensamheten hemma. Egen säng, egen mat.”

För andra har det varit kämpigare. ”Min personliga censur-del fungerade inte. Kunde inte hantera vad jag sa och inte sa. Drog mig undan från jobbet för att undvika frågor om insatsen. Jag sökte hjälp för att hantera detta. Kände det redan på vägen hem och tog kontakten tidigt.” En annan uppgav att hen inte hade upplevt några särskilda trauman och därför inte kände behov av att söka hjälp. ”Jag har inte upplevt något trauma som håller mig vaken på nätterna. Jag har fått de samtal som jag behövt för att klara mig. Kan tänka mig att behovet är större från andra insatser och kanske även beroende av personlighet.” En person poängterade att det svåra inte är att komma hem, utan att få vardagen att börja fungera igen. ”Problemen kommer inte just där och då när man landar utan kommer senare när man ska återanpassa sig till vardagen.”

En person som inte deltagit i någon förbandsinsats påpekade att hen inte kände sig som en veteran. ”Jag har inte anmält mig som veteran, för jag tycker inte att jag är det. Vill inte kalla mig veteran utifrån att ha gjort en sådan typ av FN-insats. Däremot deltog jag på veterandagen för första gången förra året. Det var en positiv upplevelse.”

Bild 3. Veterandagen. Foto: Marcus Åhlén /Försvarsmakten

3.7 Vidare efter insatsen

Det sista skedet beskriver de kvarstående effekterna efter insatsen. Känslan av att ha gjort nytta och att ha utvecklats beskrivs, liksom hur familj och socialt liv har påverkats i ett längre perspektiv.

3.7.1 Hålla kontakt med insatspersonal

”Vi fann varann och kunde sitta länge och bara prata. Vi pratade om segregationen i USA och han frågade om Sverige. Han och hans fru har varit på besök här i Sverige.”

Under insatsen har många nya kontakter och vänskapsband skapats. Vissa har hållit kontakt via sociala medier. ”Jag har fortfarande kontakt med cirka 40-50 människor via Facebook. Jag skulle kunna åka jorden runt och kunna hälsa på.” Några beskrev organiserade återträffar med hela familjerna, eftersom de träffats under familjemissioner. ”Fram till 2004 hade vi återträffar, varje eller vartannat år. Då träffades danskar, norrmän och finnar som var med under insatsen, familjerna var med. Trevligt att träffa alla igen.”

Det verkar däremot vara vanligare att kontakten blivit alltmer sporadisk efter insatsens slut. ”I början hålls kontakten, men det klingar av med åren. Det är lite sorgligt men naturligt.” Några av de intervjuade har efter tidigare erfarenheter aktivt valt att inte ha någon kontakt med annan insatspersonal efter att insatsen är slut. ”Efter första insatsen - försökte vi hålla kontakt. Hade svenskträffar en gång om året. Efter andra insatsen en del kontakter. Men sedan insåg jag att det kommer att dö ut ändå efterhand. Har medvetet valt att ha det så bra som möjligt på plats, men om det inte har varit någon speciell så har jag tonat ned det här. Man får komma ihåg det trevliga man hade där och då.” En annan intervjuad, som valt att inte ha någon kontakt efteråt, beskrev det i liknande ord. ”Man lever väldigt tätt och intensivt där och då, men jag har inte hållit kontakten med de jag träffat på insats. Inga återträffar eller så.”

En person berättade om hur denne ett år efter insatsens avslut hade varit på besök i landet och träffat en av de inhemska kollegorna som berättade att efter att FN lämnat landet höll de på att svälta ihjäl.

3.7.2 Effekt socialt och på familj

”Min yngsta dotter har sett upp till att jag har gjort något spännande och viktigt. Hon gick med i sjövärnsskåren och gjorde lumpen och fortsatte jobba inom Försvarsmakten i fem års tid.”

”Rent socialt har jag kastat bort ett år av mitt liv.”

Att lämna familj och vänner under en längre tid har till del påverkat relationer. En del tyckte att det var värt att åka, men att det rent socialt är en nackdel.

Att prata med andra om sina upplevelser har inte alltid varit enkelt. ”Det är svårt att berätta för folk hemma. Det var svåra saker att berätta om för vanliga människor, däremot kunde jag prata med dessa saker med min fru.” För de som vill och känner att de behöver dela med sig av sina upplevelser är ett vanligt problem att ingen vill lyssna. Nästan alla som intervjuats har beskrivit att andra inte har något intresse av att höra om vad som har hänt under tjänstgöringen. ”En viktig erfarenhet är vem lyssnar på en om man pratar om det. Andra militärer som inte gjort utlandstjänstgöring är inte intresserade. Nära vänner som gjort värnplikten och är intresserade militärt kan fråga saker. Men andra samt min sambo är inte intresserade.” Frustrationen över detta har ibland gått över i någon form av acceptans. ”Kan aldrig nå andra med vad man upplevt, hur det känts. Det var en ganska tung insikt men när jag väl har fått den var det helt okej. Man får prata med andra som har varit ute på internationell tjänstgöring istället”.

Några av de barn som varit med på en familjemission har goda minnen därifrån och har till viss del fortsatt själva i samma bana. ”Barnen hade stor nytta av att vara med, få se och uppleva delar av världen som många andra inte gjort. Sonen har genomfört två militära insatser, där han blivit uppringd och efterfrågad. Det gjorde också att sonen lätt fick jobb efter universitetet, han blev erbjuden flera jobb pga. sin erfarenhet. Han stack ut från de andra.” En annan intervjuad beskriver att ”äldsta dottern gjorde värnplikt och blev sedan anställd som soldat. När hon arbetat ett halvår åkte hon till Afghanistan. Yngsta dottern hade inget intresse först, men gjorde sedan GMU och arbetar kvar inom Försvarsmakten.”

Att vara borta från familjen i en redan ansträngd relation har för vissa blivit den utlösande faktorn, men var inte det initiala problemet. ”Av oss sju som åkte till insatsområdet från Sverige, så var det minst tre som hade problem inom familjen. En enkät innan en insats borde kombineras med ett samtal. Säger någon ’jag vill komma iväg från min familj’, så borde man inte få åka.”

3.7.3 Återgång till livet

”Det kändes som ett vacuum att komma hem till det trötta samhället. Trodde inte att jag skulle kunna komma tillbaka till ett vardagsliv igen, men det gick faktiskt.”

Vissa hade inga problem med att återgå till vardagslunken hemma. ”Jag har haft turen, skickligheten eller förmågan att inte fastna i de otrevligheter jag upplevt. Jag har kunnat gå vidare utan att älta, det märks hos kollegor. De som älta kan inte gå vidare. Jag är lyckligt lottad på det sättet.” En person hänvisade till sitt lugn. ”Jag vet att vissa tjänstgörande blev väldigt stressade, kanske beror det på att jag är en lugn person som gjorde att jag inte blev stressad eller så hade utbildningen jag fick kanske hjälpt.”

Några av de intervjuade berättade om svårigheter vid omställningen. Det kunde röra sig om att kunna äta den svenska maten igen, att släppa tankarna på insatsen

eller att återigen få till ett fungerande familjeliv. ”Jag har full förståelse för de som åker gång på gång, tjänar bra med pengar och får leva ett separat liv från familjen. För det är svårt att komma tillbaka in i vardagslunken.” En av de intervjuade påpekade att det inte alltid är en fördel att åka som ung. ”De som jag känner som åkt som unga är inte gifta/sambos längre. Det är en fördel att vara äldre och inse att det är besvärligt och veta att man behöver jobba på familjelivet när man kommer hem igen.”

Många anpassade sig till vardagen ganska snabbt, men det fanns vissa saker som stannade kvar eller tog längre tid att återgå till. Framför allt gällde det säkerhetstänk som funnits under insatsen. ”Jag var där så lång tid, och vissa saker tog jag med hem. Jag backade alltid in på en parkering för att lätt och snabbt kunna ta mig därifrån.” Efter hemkomsten hände det att individer reagerade och agerade på saker som de inte gjort innan. ”Första året efter att jag kom hem när vi firade nyår, då tog jag skydd under soffan när fyrverkerierna startade. Det var inget jag tänkte på utan bara gjorde.” En annan berättade hur det som tidigare varit vardag nu kunde påminna om saker som hänt. ”Jag bodde ganska nära ett sjukhus och så fort det kom en helikopter så tänkte jag på de situationerna när läkarteamet kom och hämtade de som gått på minor, det satt i ett par år.”

För några har det varit viktigt att ha någon att prata med. Som nämnades under avsnittet Komma hem till familjen (3.6.6) har det för många varit svårt att inte ha någon att prata med. ”Frustrerande att inte ha någon att prata med, någon som är intresserad eller förstår vad jag pratar om.” Vidare, ”det är oerhört frustrerande att komma hem, sitta vid middagsbordet och familjen talar en över huvudet. De är inte intresserade av att veta hur det fungerat under insatsen. Och för dem är det jobbigt att jag inte har varit en del av vardagen. Bara sådana enkla saker blir besvärliga.” För andra har familj och kollegor utgjort ett stöd när ingen annan kan/vill. ”Kollegor i liknande situation och frun har varit bra stöd, de är de enda som vill lyssna. Men i övrigt är det inte någon som vill lyssna.”

Minnena är det som finns kvar efter insatsen. ”Ibland ser jag tillbaka på det med saknad. Jag har väldigt positiva minnen (huvuddelen) men det fanns helsvarta dagar. Dagar då jag var 100 % säker på att jag inte skulle överleva.” Många har fått en respekt inför sin egen dödlighet och insett att livet är kort. ”Gör idag det du vill göra. Du vet inte vad som händer sen.”

3.7.4 Individuell utveckling

”För egen del, det blir en trygghet i att veta att jag fungerar i de här miljöerna även om kulorna viner runt huvudet. Jag fungerar och den utbildningen jag fått genom åren står sig högt. Vi (svenskar) behöver inte skämmas när vi kliver in i en multinationell stab. Vi vet vad vi ska göra och är inte rädda för att arbeta.”

Många nämnde den personliga utvecklingen som mycket stor under en enskild insats. En viktig faktor har varit att få uppleva andra länder och kulturer, vilket

har resulterat i att de upplever sig ha blivit mer insiktsfulla och accepterande gentemot sig själv och andra. ”Lärt mig hänsynstagande, värdera olika människors styrkor. Acceptera att man är som man är. Smidighet. Vissa kan inte acceptera att det är olika i olika länder.”

Flera personer har fascinerats av likheter och skillnader i religion och kultur. ”Jag har blivit mer vidsynt och mottaglig och accepterande över hur människor ser olika på samma sak. Vad som är respekt i en kultur behöver inte vara det för en annan.” Många upplever sig ha förbättrat sin förståelse för andra. ”Många gånger har klavertramp skett, men med tiden lärde jag mig hur man ska bete sig i olika kulturer mot olika personer.”

Flera av de som intervjuats pratar om den personliga utvecklingen i ordalag såsom ”jag blev stärkt som person,” ”jag lärde mig mycket om andra människor,” ”jag har vuxit som människa,” och ”jag försöker ta tillvara på här och nu”.

De intervjuade har också beskrivit att andra har märkt och påpekat skillnad efter den enskilda insatsen, framför allt vänner och familj. ”Min sambo tycker jag har en klar bild över människor. Människokännedom är något som jag fått med mig från mina insatser.” En annan beskriver att ”jag har en del bekanta som skulle vilja ha min bakgrund, att jag har lätt att ta mig an nya saker.”

Respondenterna har även fått en bekräftelse i form av att få testa sina kunskaper i en utmanande situation. ”Jag fick bekräftelse att jag kunde leda folk fast det var svåra situationer. Jag har sett så mycket värre än det som händer här hemma.”

En enskild insats verkar leda till stor personlig utveckling, men arbetssätt är inte alltid applicerbara på det vardagliga arbetet. En person uttryckte det som ”Det var en skillnad efter förbandsinsatsen, då tog jag med en hel del erfarenheter till markstridsskolan. Erfarenheter som jag kunde bekräfta där nere som fungerade. Som observatör har jag inte tagit med erfarenhet hem. Det är mest personliga erfarenheter.”

3.7.5 Tillvaratagande av kompetens

”Omdömen från den internationella tjänstgöringen, det användes inte eller frånsågs eller ifrågasattes. Fram tills att Sverker blev ÖB. Det blev starten för en attitydförändring.”

Många av de intervjuade har velat gärna dela med sig av sina erfarenheter från de enskilda insatserna, men långt ifrån alla upplever att Försvarsmakten haft något intresse av det. Vissa uttrycker det bittert. ”En besvikelse över att min arbetsgivare inte har varit intresserad. Förhållandevis få miljöer som varit så krävande som den jag varit i.” Andra har accepterat att det är så det fungerar. ”Generellt sett har Försvarsmakten varit rätt ointresserade av mina erfarenheter.” Även andra kunskaper utöver insatserfarenhet upplevs antingen ligga till last eller förbises. ”Inom Försvarsmakten finns ett förakt för vetenskaplig kunskap och ett

oförstående för sådant som rör sig utanför normen.” Vidare, ”jag har dubbla masterexamen, men det kan Försvarsmakten inte ta tillvara på. Försvarsmakten har svårt att hantera kunskap.”

Några har dock upplevt att deras erfarenheter har tagits tillvara. Vissa har föreläst för andra som ska åka ut på insats, andra har hållit kurser/utbildningar vid FHS, FN-skolan och GMU. ”Jag har använts som lärare i internationella kurser vid några tillfällen. Men hemmajobb och utlandsjobb är två olika saker.”

Fem personer berättade att andra aktörer har varit intresserade av deras erfarenheter. En berättade om hur hen föreläst på företag om seder och bruk i andra kulturer, en annan berättade att hen kallats som sakkunnigtill både UD och Försvarsdepartementet. Denne upplevde att ”andra aktörer var mer intresserade av mina erfarenheter än Försvarsmakten. En annan berättade hur hen blev uppringd av en arbetsgivare som sökte en person med kunskaper om det land där hen deltagit i insatsen. ”De ville att jag skulle arbeta i landet och jag gjorde en deal om att när jag kände mig färdig med landet (det blev efter 1,5 år) så skulle jag få arbeta civilt i Sverige.”

En av de intervjuade arbetar som lärare och hade stor nytta av sina kunskaper från insatserna i undervisningen. ”Jag jobbar på en skola, där 20-25 % har invandrabakgrund. Många kommer från forna Jugoslavien, är kurder eller turkar. Jag som kemilärare kan relatera och berätta historier om t.ex. hur oljan fungerar i Kuwait, kalkbränning på Balkan osv. Det gör att eleverna blir intresserade och lyssnar.”

3.7.6 Gjort nytta

Jag har gjort nytta - särskilt under den här missionen. Jag ser den positiva utvecklingen i landet sedan jag var där. Jag är stolt över att jag har hjälpt till att lägga embryot till en fungerande försvarsmakt och ett fungerande land. Jag är stolt över mitt arbete”.

Några personer har specifikt uttryckt att de tycker att de gjort nytta och att insatsen varit bra för landet eller befolkningen. ”Jag tycker att jag har gjort nytta. Dels mot det vi var satta att göra men även att visa mina kollegor för hur man kan agera.”

De intervjuade uttryckte inte alltid att de hade gjort nytta, men beskrev återgången till det dagliga livet som svår pga. en känsla av att inte riktigt göra någonting viktigt. ”Ibland kan jag uppleva det vi gör här hemma som kanske inte oviktigt, men jag föredrar att jobba utomlands. Jag saknar att det inte utkrävs ansvar för ens handlingar.”

3.7.7 Försvarsmaktens och samhällets syn på insats

De som varit iväg på en enskild insats saknar ofta uppskattning för vad de gjort. Internationell tjänstgöring har blivit nödvändig för karriären, men flera av de intervjuade har upplevt att ”de som väljer att göra karriär väljer de lite lättare insatserna.” Det finns en uppfattning om att Försvarsmakten blivit bättre med symbolsaker - middagar, medaljer, veterandagen. Men det svider att inte alla insatser står med på Försvarsmaktens hemsida för avslutade insatser. ”Det mekaniska att träffa en psykolog, middag m.m., byråkrati det kan Försvarsmakten. Men att bli osynliggjord, det är värre.” En person berättade om att när veterancentrum instiftades såg de framför sig något helt annat än vad det blev. ”Veterancentrum, vi veteraner såg framför oss en plats som den i Norge. En plats där veteraner kan träffas, samlas, utbyta erfarenheter.”

Några har upplevt att insatsen varit positiv för karriären. ”Aldrig upplevt löneglapp till följd av att jag varit ute på insats, det har fungerat bra gentemot jobbet hemma.” Andra menar att det varit negativt för lönebildningen. ”I övrigt och lönemässigt så har jag inte gynnats. Stått på samma lönenivå när jag kom hem som när jag åkte.” Några upplever att en enskild tjänstgöring (åtminstone förr) sågs som en betald utlandssemester.

Ett tips för att lättare kunna attrahera folk att vilja genomföra internationell tjänstgöring är att vara mer flexibla när det gäller tjänstgöringstid. ”Försvarsmakten/FN borde inte vara stenhård på hur länge man ska vara ute på en mission, utan borde kunna justera det mellan varandra. Att två personer t.ex. tar ett och ett halvt år tillsammans och delar upp sin tid utifrån det som blir lämpligast.”

Det var inte många som pratade om samhällets syn på att Sverige utför enskilda insatser. De två som nämnde det tyckte inte att det finns någon större förståelse i det svenska samhället för vad som skulle hända vid ett krig. ”Allmänheten har ingen större förståelse nu än då. Bara att titta på senaste undersökningen om Nato kommer till vår undsättning. Många tror det (framför allt unga) men så är inte fallet om man tittar på Natos stadgar. Det beror på att politiker inte vågar gå ut och berätta hur läget egentligen står till.”

3.7.8 Inställning att åka igen

”Till de som inte varit iväg, åk. Det är extremt utvecklande.”

Huvuddelen av de personer som intervjuats har genomfört fler än en insats. De flesta av dessa nämnde att de antingen ville åka på internationell insats igen eller rekommenderade andra att åka. Vissa har inga tveksamheter. ”Skulle jag leva om mitt liv, så skulle jag göra om samma sak igen.” Andra känner att en kortare insats skulle vara mera lagom. ”Skulle inte göra en ett år lång resa igen men några månader kanske. Det finns en lockelse fortfarande.” Åldern är dock ett hinder för några av de intervjuade som började sin internationella insatskarriär under

början av 1990-talet eller tidigare. Efter att ha fyllt 55 år får man inte genomföra FN-tjänst, men det är möjligt att åka på vissa andra typer av insatser.

För dem som inte vill genomföra en ny insats handlar det om att suget inte finns längre. ”Fantastiskt att få ha varit med om. Det är nödvändigt att FN är där. Det är ingenting jag hade velat ha gjort men har svårt att tänka mig att sätta mig i samma situation igen.”

4 Diskussion och rekommendationer

Inledningsvis diskuteras i vilken grad det underlag som erhållits från intervjuerna är representativt och tillräckligt för att utgöra grund för valida slutsatser. Några förbehåll presenteras. Därefter diskuteras ifall det är möjligt att, i enlighet med vad som förväntades, kunna generalisera de olika individernas erfarenheter till en begränsad mängd typhistorier. Slutligen presenteras studiens huvudsakliga slutsatser och rekommendationer.

4.1 Validitet

Baserad på sammanställningen av intervjupersonernas bakgrund avseende genomförda missioner är bedömningen att underlaget ger en god representation av erfarenheter från Försvarsmaktens enskilda insatser under perioden 1990-2015. Fördelningen är jämn mellan årtionden och totalt 31 unika insatser från tre världsdelar finns representerade. Den region som saknas i underlaget är Centralamerika. Efter 15 intervjuer tillkom inga nya kategorier av upplevelser, vilket indikerar att dataunderlaget ger en heltäckande bild av olika erfarenheter.

En svaghet med dataunderlaget är att enbart en kvinna finns representerad i underlaget. Det motsvarar ungefär den verkliga proportionen mellan män och kvinnor som deltagit i enskild insats, men det bedöms inte tillräckligt som underlag för några slutsatser avseende gender och enskild insats. Fler kvinnliga individer hade varit nödvändigt för att kunna jämföra erfarenheter mellan män och kvinnor. Frågeställningen är dock i högsta grad intressant och viktig av en rad olika anledningar. Inte minst betydelsefullt är det med hänsyn till Försvarsmaktens långsiktiga arbete för ökad jämställdhet och integrering av ett genderperspektiv i verksamheten, både i produktionen och i operationer och insatser. Förslaget är att erfarenheter från deltagande kvinnor i enskild insats beaktas i en särskild studie.

Den största svagheten med dataunderlaget ligger i att deltagande i studien med nödvändighet var frivilligt. Vilket gör att det kan finnas erfarenheter som inte kommit till tals i studien. Kanske finns det en systematisk skillnad mellan de som valt att avsätta sin tid för att dela med sig av sina erfarenheter jämfört med de som valt att inte delta. Det är därför viktigt att läsa slutsatserna med detta i beaktande.

4.2 Finns det likheter mellan individernas erfarenheter?

Även om det finns vissa likheter inom insatser och regioner är den slutsats som ligger närmast till hands, att varje insats är unik. Det är snarare så att det finns en

rad olika aspekter av en enskild insats som individen måste förhålla sig till med en beredskap att det ofta inte blir som förväntat.

4.3 Varför åker de på enskild insats?

Intrycket från intervjuerna är att deltagande i enskild insats ofta är en del av livsprojektet - ett äventyr de vill göra. Några har återgivit att observatörstjänst var en dröm redan under ungdomsåren och också en starkt bidragande orsak till att officersyrket valdes. De vill vara där och göra nytta samt testa sina kunskaper och ta reda på om det militära yrket är rätt val. Det är nog relevant för förbandsinsatser också men livsprojektet lyfts fram som särskilt accentuerat för enskilda insatser. Detta understryks av att påfallande många har utsträckt detta livsprojekt till att inkludera familjen. Hälften av dem vi intervjuat har tagit med familjen, antingen inom ramen för en familjemission eller på eget initiativ. Det har varit vanligast vid den första enskilda insatsen. Andra har tagit ner familjen till närområdet under en begränsad tid i samband med ledighet. Även om det finns fall där det varit förknippat med problem, är det övergripande intrycket att detta betydde mycket för både individen och familjen. Det har varit viktigt både i form av ökad förståelse bland de nära i efterföljande enskilda insatser, men även för relationen till partnern och barnen. Det har också ofta varit ett huvudmotiv för att söka enskild insats. Med anledning av vilka erfarenheter de intervjuade för fram i detta avseende är det därför en rekommendation att återigen se över möjligheten till familjemission eller andra lösningar som medger familjedeltagande där så är möjligt med hänsyn till risknivå.

Överhuvudtaget är stödet hemifrån viktigt. Samtliga vi intervjuat åkte iväg med partnerns välsignelse, där en sådan fanns, även om några enstaka uppger att de skulle åkt ändå.

Ett annat skäl att söka till enskild insats är tristess i jobbet. Att lämna vardagen för att få uppleva något nytt och okänt. Det gäller framför allt de som har ett civilt yrke och i mindre grad Försvarsmaktsanställd personal. Rimligen finns det därför en möjlighet till riktade rekryteringsåtgärder mot reservofficerare.

Några verkar ha gjort en internationell insats för att det krävdes i yrket, men erfarenheterna skiljer sig. Det finns de som säger att det är meriterande och de som säger tvärtom. Vissa menar att det påverkat menligt på deras karriär och att det till och med kostat dem befördran. Flera vittnar också om att de inte tagits med i den årliga lönerrevisionen i samband med deltagande i insats. Enskild tjänstgöring förknippades förr med tjänstgöring i UNTSO i Mellanöstern samt UNFICYP på Cypern vilka de intervjuade vittnar om hade en stämpel av semestertjänstgöring. Eftersom hemmaförbandet inte hade bemanningsansvar, kunde det uppfattas som en smitning från arbetet på hemmaplan att söka enskild insats. Denna uppfattning färgade möjligtvis av sig också på andra insatser. Över åren har detta förbättrats. Särskilt sedan utlandstjänstgöring blev en obligatorisk

del av att vara officer. Men vissa vittnar ändå om att deltagande i enskild insats inte alltid uppfattas positivt på hemmaförbandet. Möjligen beror det på att hemmaförbandet, till skillnad mot förbandsinsatser, normalt inte har bemanningsansvar. För relationen mellan individen och förbandschefen innebär det att ett bemanningsproblem skapas istället för att lösas när individen söker enskild insats. Det är vanskligt att ge några generella rekommendationer i detta avseende. I vissa fall kan det vara lämpligt att lägga bemanningsansvar för enskild insats på ett utpekat förband. Det skulle även kunna underlätta förberedelser, överlämning och andra aspekter av kontinuitet i insatsen. Men i många fall är det nödvändigt med en bred och frivillig rekrytering. Möjligtvis skulle det finnas mekanismer för central lönerrevision och befordran som är kopplad till sådan utlandstjänstgöring.

De vi har intervjuat har i de flesta fall varit iväg flera gånger. Flera nämner att deltagande i en insats ofta ger mersmak. De som gillar det åker igen men mer eller mindre inofficiella listor som upprättas av olika chefer och handläggare på Högkvarteret nämns också. De som varit ute på insats och gjort ett bra jobb blir ofta kontaktad igen. I några fall har det varit med bara några dagars eller veckors framförhållning. Någon nämner att det är mer eller mindre nödvändigt att hamna på dessa listor för att komma ifråga för vissa insatser. Listor med villiga och lämpliga fyller givetvis en funktion men rimligen skulle en mer öppen hantering underlätta annan viktig planering och verksamhet.

4.4 Är förberedelserna relevanta?

Utbildningen har varierat i längd och inriktning beroende på befattning, mission och under vilket årtionde utbildningen genomfördes. Det är därför svårt att generalisera kring de intervjuades erfarenheter kring den förberedande utbildningen. Generellt är de nöjda med utbildningarna innan insatserna. När de är kritiska handlar det oftast om individen som hållit utbildningen och inte utbildningsprogrammet i sig. I de fall de upplevt att deras kunskapsbrist inte lösts av förberedande har de löst det genom egna efterforskningar. Insatserna är unika med olika krav, ibland även okända innan, på förberedelser och det blir därmed svårt att skraddarsy unika utbildningar för varje insats. Då blir det en särskild utmaning att förbereda dem som ska till en nystartad insats.

De som genomfört observatörsutbildningen i Finland är överlag mycket positiva till den utbildningen.

Att utbildningstiden är kortare vid enskild insats nämner flera att de ser som en fördel. Den förhållandevis utsträckta utbildningen vid förbandsinsats ses som en extra belastning för familjelivet.

Flertalet nämner den tungrodda FN-byråkratin som en utmaning. Även relativt enkla beslut och åtgärder kan kräva omfattande administration. De påpekar dock

att den är tämligen likartad i sina former oavsett var insatsen sker. Det har medfört att de upplever en andra FN-mission som byråkratiskt enklare än den första. Möjligen skulle en särskild utbildning i FN-formalia, utöver det som ges vid utbildningen i Finland, kunna underlätta. En annan möjlig åtgärd är att det till varje individ som åker på FN-insats tilldelas en personlig FN-handläggare som kan stötta i vissa av de frågor som måste hanteras.

En relaterad aspekt som många nämner och som inte specifikt är kopplad till FN är att en del saknat en personlig kontakt med kunskap och insikt i de operativa betingelserna vid insatsen. Någon har upplevt det som att vara hänvisad till att ställa frågor enbart under kontorstid på vardagar. Samtidigt finns det de som menar att deras erfarenheter efter insatsen inte har tagits tillvara av Försvarsmakten. I många fall är det nätverk som byggts upp under insatsen avgörande för hur man lyckats och sådana nätverk går inte med automatik i arv. Rimligen borde det gå att göra en bättre koppling i detta avseende genom något mentorssystem. Det behöver nödvändigtvis inte vara att någon som nyss genomfört insatsen ska vara tillgänglig dygnet runt, sju dagar i veckan på telefon. Andra medel för att skapa nätverk eller forum för stöd är möjliga där de som tidigare genomfört den specifika enskilda insatsen ingår – exempelvis genom någon skyddad webbplatsform.

Flera av intervjupersonerna nämnde att de under insatsen konfronterats med kriminella handlingar såsom misshandel, våldtäkt, pedofili, korruption, stöld etc., som utförts av personal inom den internationella insatsen. Ingen nämner att det utförts av svensk personal, men det har inneburit att individen ställts inför beslut och överväganden som i sammanhanget varit mycket svåra – till och med hotfulla. De har överlag varit oförberedda på att det skulle förekomma, vilket indikerar att det kan vara nödvändigt att tydliggöra Försvarsmaktens policy avseende hur sådana situationer ska hanteras med hänsyn till såväl handlingen som individens säkerhet. Vidare kan det vara lämpligt – om än möjligtvis politiskt känsligt – att en sådan policy omsätts till ett förberedande utbildningspaket. Den enskilde som måste förhålla sig till en sådan situation behöver känna trygghet i att Försvarsmakten står bakom de beslut som fattas och de åtgärder som vidtas.

Upplevelsen av stöd för att förbereda familjen på insatsen varierar. Överlag är dock intrycket att det blivit bättre över åren, särskilt på garnisonsorter med förband som bemannar förbandsmissioner. Det nämndes förberedande kurser riktade mot par som organiseras av soldathemsföreningen. Möjligen skulle sådana kurser erbjudas generellt till de som förbereder sig på att åka.

4.5 Att komma in i rutinerna

Överlag vittnar de flesta av de intervjuade om ett väl fungerande mottagande, initialt boende och introduktion till uppgiften. Det fanns dock undantag, personer

som inte ens var väntade och som fick ägna flera dagar åt att hitta insatsens gruppering. I de fall där boende inte var organiserat i förväg menar de att detta ändå alltid ordnar sig även om boendet ofta är av lägre standard.

Det som framför allt framträder som det som de direkt tvingas anpassa sig till är mat, kulturella skillnader och möjlighet att ha kontakt med Sverige både avseende tjänsten och med familjen.

Maten är något som de omedelbart måste förhålla sig till. Magåkommor är en del av tillvaron vid många enskilda insatser. Ibland kan utbudet vara enahanda och det är inte självklart att det finns mat varje dag. Vid vissa insatser är viktminskning ofrånkomlig, även om det finns andra insatser där det motsatta gäller. Mathållningen är också ofta en central del i den sociala samvaron. Mat lagas tillsammans och om det fungerar bra har det även positiv påverkan på hur teamet fungerar. Om det inte fungerar är det en källa till konflikter och kontroverser. Paradoxalt nog kan det även vara lika svårt att återanpassa sig till en svensk mathållning efter hemkomst – då nya preferenser utvecklas under insatsen.

Förutom magåkommor är malaria också ofta något som blir en ofrånkomlig del av insatsen. Individerna tvingas välja mellan att leva med de ibland kraftiga biverkningarna av medicinen eller att riskera bli smittad av den ibland svårbotade parasitsjukdomen.

Att man ska verka i en annan kulturell kontext är också ofta uppenbart direkt. Det är något som de i och för sig genomgående förväntar sig, men intrycket från intervjuerna är en underskattning av utmaningen med detta. Kulturella skillnader handlar inte bara om regional kultur och världsbild. Det innefattar alltså mer än att försöka bemöta de regionala kulturyttringarna med respekt. Minst lika ofta pekas det på utmaningen att förhålla sig till olika organisationers rutiner och standarder. Olika organisationer har olika mer eller mindre uttalade värdegrunder, vilket yttrar sig i att praxis för ledarskap, beslutsfattande, ansvar, individens integritet och värde, arbetsfördelning etc. kan variera markant mellan olika nationers kontingenter. Det innebär att snabbt kunna förhålla sig till centrala uppförandekoder avseende hur saker utförs, förhållningssätt till en order och en uppgift, hur man ser på initiativ, inställning till säkerhet etc. Att ha tillgång till ett nätverk eller forum för stöd bestående av individer med liknande erfarenheter skulle vara värdefullt.

Samtidigt är det viktigt att påpeka att kulturskillnader ofta är en viktig orsak till att söka enskild insats. De vill söka sig bort från det invanda för att knyta nya kontakter och uppleva nya sociala sammanhang. En viktig del av att göra enskild insats är att uppleva andra kulturer och seder.

Möjligheten att hålla kontakten med Sverige har över tid av naturliga skäl förbättrats i takt med att satellittelefoner, internet, mobiltelefoner m.m. blivit tillgängliga. Samtidigt har också möjligtvis förväntningarna och behovet av ständig kontakt ökat. Om kontakt inte lyckas upprättas, även under en begränsad period,

kan det medföra oro hos närstående. För den enskilde är det viktigt att tidigt hitta rutiner för att kunna ha en kontakt med familjen.

När det gäller kontakten med och stödet från Försvarmakten skiljer sig erfarenheterna i hög grad. Vissa anser att det fungerat mycket väl. Att de har haft ett telefonnummer att ringa dygnet runt, sju dagar i veckan och Försvarmakten har gjort sitt yttersta för att tillmötesgå önskemål. Andra anser att det inte ens varit nödvändigt med en kontakt. Någon hade i första hand kontakt med sin civila arbetsgivare. Ytterligare andra anser att det inte alls fungerat, trots att det varit relativt nyligen genomförda insatser. De upplevde att Försvarmakten inte var intresserade av det de rapporterade och åskade. Personlig koppling i form av ett mentorssystem, utpekade individer men även ett vidare nätverk, skulle kunna förbättra kontakten och stödet i dessa fall. Men det är också viktigt att Försvarmakten tydligt signalerar intresse för de situationsrapporter m.m. som levereras av den som deltar i en enskild insats. Även om innehållet under lugna perioder och i lugna insatser kan ha karaktären av ”på västfronten intet nytt” kommer det från en individ som frivilligt valt bort annat för att kunna lösa en av Försvarmaktens uppgifter.

Ytterligare en aspekt som lyfts fram var trafikfaran. Risken är ofta högre till följd av den farliga trafiken än den som hör ihop med den konflikt som ligger till grund för insatsen. Utöver en annan nivå av risktagande i den lokala trafiken än den man är van vid hemifrån tillkommer ibland kollegor i insatsen med ett nyligen utfärdat körkort och, i värsta fall, ett optimistiskt förhållningssätt till sin egen förmåga trots en mycket begränsad erfarenhet av bilkörning. Ibland har det inneburit situationer som varit socialt och politiskt svårhanterade då det ska bestämmas vem som sitter bakom ratten. Eftersom teampatruller är ett ofta förekommande inslag vid vissa enskilda insatser är detta ett arbetsmiljöproblem och en fråga om operationssäkerhet som Försvarmakten inte kan bortse ifrån.

4.6 Vardagen vid insats när rutinerna satt sig

De personer vi har intervjuat pekar på att enskild insats innebär en hög grad av eget ansvar och problemlösande. Vidare kan arbetsbelastningen vara mycket hög med långa dagar och ingen fritid. Flertalet har mer eller mindre direkt upplevt hotfulla situationer eller krigs- och våldshandlingar. Intrycket är att de som intervjuats har sett det som att hotbilden var något som ingick i arbetet. Inställningen förändras mellan första och andra insatsen. Att inget blir som förväntat blir också rutin. Men samtidigt är det bra att vara medveten om att vissa insatser innehåller en hög grad av rutinartade och enformiga arbetsuppgifter som gränsar mot tristess. Där arbetsbelastningen har varit låg har de utanför tjänsten funnits goda möjligheter till meningsfull fritid.

I likhet med i så många andra delar av yrkeslivet kan det nätverk du bygger upp vara avgörande för hur du lyckas med dina arbetsuppgifter. Intrycket från intervjuerna är att det är nödvändigt att bygga sådana nätverk baserade på personkännedom inom insatsen men även med andra aktörer. Ett mentorssystem, i de fall det är möjligt, skulle underlätta genom att lättare få kännedom om vilka lokala aktörer som är relevanta i en uppkommen situation.

I de fall det varit möjligt har kontakten med andra svenskar varit värdefull. I praktisk mening har detta lösts på lite olika sätt beroende på förutsättningarna. Rekommendationen är att Försvarsmakten tar ett ansvar att organisera och stödja sådana initiativ även då det inte finns en självklar infrastruktur för detta, t.ex. en camp.

Den begränsade kontakten med familjen som det innebär att åka på en enskild insats är en belastning på hemmarelationen. En enskild insats varar ofta uppemot ett år och ibland längre. Utöver den sociala kostnaden för den enskilde begränsar det möjligheten att rekrytera personal. För vissa befattningar skulle det möjligtvis vara genomförbart med kortare insatser, kanske i form av rullande scheman med några veckors insats med mellanliggande arbete hemma.

I underlaget finns exempel på individer som deltagit i insats utan ett fullgott juridiskt skydd. Det är givetvis inte acceptabelt utan måste säkerställas inför varje insats.

Avseende alkohol är slutsatsen tämligen tydlig utifrån intervjupersonernas berättelser. Finns alkoholproblem eller tendenser till detta ska personen inte åka på enskild insats. Vid många insatser är de alkoholrelaterade problemen begränsade, i andra fall flödar spriten tämligen fritt. Det innebär en risk för den enskilde som inte kan hantera detta, men förefaller även att påverka operationssäkerheten. Problemet ligger delvis utanför Försvarsmaktens kontroll, då alkoholpolicy till stor del bestäms av den lokala ledningen av den internationella insatsen. Försvarsmaktens roll är att bemanna enstaka befattningar i den kontexten och bör därför lägga vikt vid detta perspektiv vid rekrytering och uppföljning.

4.7 Avveckling och hemkomst

Erfarenheterna avseende avveckling av tjänstgöringen i insatsen och hemkomst med mottagande av Försvarsmakten varierar i hög grad.

Överlag verkar överlämning på plats fungera relativt väl även om det beskrivs undantag från detta. Då det varit problem förefaller dessa framför allt ha varit individrelaterade.

När det gäller vad som händer direkt vid hemkomst skiljer sig åsikterna kraftigt åt vad det gäller rutinen att först ha en obligatorisk procedur vid exempelvis Swedint innan man får möjlighet att åka hem till familjen. Vissa tycker att det är

mycket bra medan andra anser att det inte alls är lämpligt – familjen måste få gå före. Åsikterna skiljer sig främst avseende debriefing och psykologsamtal. När det gäller mera praktiska åtgärder som att återlämna utrustning m.m., anses det vara en effektiv process. Rimligtvis beror skillnaden i åsikter på individens hemförhållanden och karaktären på den insats de deltagit i. Många menade att en del av debriefingen borde ske i anslutning till insatsområdet, så fort något hänt. Någon menade även att debriefing kunde ske utanför insatsområdet men innan hemkomst till Sverige i enlighet med den modell som den norska Försvarsmakten ibland tillämpar. Det är en rekommendation att Försvarsmakten utvärderar den norska modellen.

4.8 Att gå vidare efter insatsen

Det dominerande intrycket är att de flesta skulle vara beredda att åka på en enskild insats igen, trots att inte alla upplever att de gjort någon reell nytta. I de fall det inte är lockande beror det på att de känner att sig färdiga med den delen av sitt liv. Att ha deltagit i enskild insats har generellt varit något som betytt mycket för den individuella utveckling och för många har livet ganska snabbt återgått till det normala. Men det har i många fall även varit förenat med kostnader efter insatsen.

Det går inte att utgå från att andra ska vara intresserade av ens upplevelser – inte ens familjen eller militära kollegor. Vid förbandsinsatser där bemanning sker från ett förband finns det gemensamma minnen och ofta en naturlig återkoppling vid samtal på arbetsplatsen. Vid enskilda insatser kan fallet vara annorlunda. Vidare kan vardagen upplevas grå och sakna utmaningar. För en del har det varit en utmaning att hitta tillbaka till vardagen och samspelet med familjen. Några har valt att göra ytterligare en insats. På samma sätt som det är en rekommendation att erbjuda förberedande utbildningar riktade till par kan liknande stöd erbjudas eller möjliggöras i syfte att underlätta återställningen till en vardag i Sverige.

Slutsatsen från intervjuunderlaget är rätt tydlig när det gäller parrelationer. Finns problem innan utfärd kommer det med största sannolikhet ta slut vid hemkomst – om det inte gör det redan under insatsen.

Arbetet och åtgärderna med att tydligare markera värdet av utlandstjänst i form av veterandagar, medaljer m.m. uppskattas. Det märks att det över åren blivit mer positivt, till och med nödvändigt, med internationella insatser för karriären. Trots detta upplever många att Försvarsmakten haft begränsat intresse av att ta tillvara deras specifika erfarenheter. Det finns en förståelse för att det i viss mån är naturligt men rimligen bör Försvarsmakten se över hur detta ska hanteras när det gäller enskilda insatser. Vidare bör det åtgärdas att inte alla enskilda insatser står med på Försvarsmaktens hemsida för avslutade insatser.

FOI är en huvudsakligen uppdragsfinansierad myndighet under Försvarsdepartementet. Kärnverksamheten är forskning, metod- och teknikutveckling till nytta för försvar och säkerhet. Organisationen har cirka 1000 anställda varav ungefär 800 är forskare. Detta gör organisationen till Sveriges största forskningsinstitut. FOI ger kunderna tillgång till ledande expertis inom ett stort antal tillämpningsområden såsom säkerhetspolitiska studier och analyser inom försvar och säkerhet, bedömning av olika typer av hot, system för ledning och hantering av kriser, skydd mot och hantering av farliga ämnen, IT-säkerhet och nya sensorers möjligheter.

FOI
Totalförsvarets forskningsinstitut
164 90 Stockholm

Tel: 08-55 50 30 00
Fax: 08-55 50 31 00

www.foi.se